

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Інститут філології, перекладу та журналістики
Кафедра української мови та методики її навчання

Середня освіта (Українська мова і література)
014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙ В
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

студентки **Кот Юлії Володимирівни**

Науковий керівник – Бойко Н. І., доктор
філологічних наук, професор

Рецензент – Кайдаш А. М., канд. філол. наук, доцент

Рецензент – Коткова Л. І., канд. філол. наук, доцент

Допущено до захисту

Завідувач кафедри _____
доктор філол. наук, професор Бойко Н. І.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене актуальній проблемі, у ньому комплексно проаналізовано особливості семантики алогічних фразеологічних одиниць, визначено соматичний компонент у складі фразеологізмів, які позначають емоції людини. У роботі виявлено фразеологічні одиниці із лексемами серце, голова, обличчя, очі, рот, губи, зуби, язик, плечі, ноги, печінки та інші, які творять групу тілесних стійких висловів із семантикою емоційних станів; схарактеризовано структурно-семантичне моделювання алогічних, квазіреальних, ірреальних фразеологічних одиниць, що репрезентують позитивні та негативні почуття; описано емотивний потенціал фразеологізмів у творчості українських письменників.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологізм, фразема, емотивність, соматизм, алогічні фразеологізми.

ANNOTATION

The research is devoted to a topical problem, it comprehensively analyzes the features of the semantics of illogical phraseological units, the somatic component in the composition of phraseological units that denote human emotions is determined. The work reveals phraseological units with tokens heart, head, face, eyes, mouth, lips, teeth, tongue, shoulders, legs, liver and others, which form a group of bodily stable expressions with the semantics of emotional states; structural-semantic modeling of absurd, quasi-real, unreal phraseological units is characterized, representing positive and negative feelings; describes the emotional nature of phraseology in the works of Ukrainian writers.

Key words: phraseological unit, phraseologism, phrasema, emotionality, somatism, illogical phraseologisms.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ	8
1.1. Розмежування понять «фразеологізм», «фразеологічна одиниця», «фразема». Наукові дослідження соматичних фразеологізмів	8
1.2. Теоретичні засади дослідження категорії емотивності	14
1.3. Поняття алогічності у фразеології	22
РОЗДІЛ 2. ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ	27
2.1. Репрезентація емоцій радості, щастя, душевного піднесення у фразеологічній системі української мови	27
2.2. Соматичні фразеологізми – репрезентанти негативних емоцій	35
2.3. Прокльони як вербальне вираження негативних емоцій	50
РОЗДІЛ 3. АЛОГІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – ВЕРБАЛІЗАТОРИ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ	59
3.1. Абсурдні фразеологізми емотивного характеру	59
3.2. Ірреальні та квазіреальні фразеологізми емотивного характеру	66
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	83

ВСТУП

Мовознавці активно вивчають зв'язки мови з емоційною сферою людини. Їхню увагу привертає взаємозв'язок мови і психології, мови і мислення, мови і культури, мови і суспільства. Над теоретичними розробками у сфері лінгвістики емоцій працювали такі науковці: В. Гамзюк, Ю. Прадід, О. Охріменко, О. Селіванова, Н. Бойко, О. Каракуця, Н. Хом'якова, Г. Демиденко та інші вчені.

Лінгвісти запропонували актуальні шляхи категоризації емоційних станів та різноаспектні напрямки наукових пошуків. Серед них культурологічний (С. Єрмоленко), семантичний (Л. Бабенко, Н. Бойко), психолінгвістичний (В. Шаховський), функційний (Д. Романов), а також вивчення емоційних концептів (А. Вежбицька), фразеологізмів як вербалізаторів емоційних станів (Ю. Прадід, Г. Демиденко), тропів як репрезентантів емоційних семантичних планів (Ю. Апресян), емоційно-почуттєвих семантичних компонентів (О. Мягкова) та інші.

Учені стверджують, що варто бачити відмінність між мовою опису емоцій і мовою вираження емоцій. Такий процес пояснюється наявністю різних шляхів їх студіювання. Зазвичай мовознавці виділяють два класи емотивної лексики: 1) лексеми, що називають емоційні стани; 2) лексеми, у семантиці яких є обов'язковий емотивний компонент, що входить до основного предметно-логічного змісту значення [11, с. 6].

Фразеологізми із соматичним компонентом досліджували такі вчені, як М. Алексєєнко, Л. Дядечко, А. Івченко, В. Виноградов, Д. Ужченко, В. Ужченко, В. Коваль, О. Селіванова, В. Кононенко, М. Кочерган, О. Тищенко, О. Андрейченко, А. Архангельська, М. Горди, О. Каракуця, О. Левченко, Ю. Мільошин.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення фразеологізмів, що вербалізують емоції, посиленням уваги сучасних лінгвістичних досліджень до проблеми емотивності фразеологічної системи, у якій фразеологізми-емотиви становлять вагому частину; незначною кількістю

праць про алогічні фразеологізми, що репрезентують почуттєвий світ людини. Дослідження емоційної сфери людини крізь призму тілесного увиразнює унікальність стійких висловів, сприяє глибшому розумінню процесів фразеологічної вербалізації світу емоцій українців.

Мета магістерської роботи – здійснити дослідження фразеологічного фонду української мови, що вербалізує емоційні стани людини. Досягнення цієї мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) окреслити теоретичні аспекти вивчення емотивності фразеологічних одиниць;
- 2) максимально повно виявити склад емотивних фразеологічних одиниць, зафіксованих у загальномовних словниках;
- 3) з’ясувати компонентний склад фразеологічних одиниць на позначення емоцій;
- 4) визначити склад і роль соматичних компонентів у межах фразеологічних одиниць на позначення емоцій;
- 5) схарактеризувати основні типи емотивних алогічних фразеологічних одиниць, зафіксованих у загальномовних словниках;
- 6) простежити стилістичний потенціал фразеологізмів-емотивів, уживаних у художніх творах українських письменників.

Об’єкт дослідження – фразеологічні одиниці на позначення емоцій людини в українській мові.

Предмет дослідження – семантика і стилістичний потенціал емотивних фразеологічних одиниць як основних складників почуттєвого світу людини.

Джерельна база дослідження. «Фразеологічний словник української мови» (у 2 кн. / укл. : В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. С. 529–980).

Доповненням до джерельної бази магістерської роботи були матеріали «Великого тлумачного словника сучасної української мови» / уклад. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.

Методи дослідження зумовлені метою, завданнями та аналізованим матеріалом: описовий метод (для визначення емотивного потенціалу фразеологічних одиниць); метод контекстного аналізу (для визначення зв'язку емотивної семантики з компонентами переосмислених фразеологічних одиниць, а також з іншими мовними одиницями в межах контексту); метод компонентного аналізу (для виявлення семантичних структур аналізованих фразеологічних одиниць). Використано елементи методу кількісних підрахунків.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в магістерській роботі виокремлено соматичні фразеологічні одиниці емотивного змісту, вперше схарактеризовано алогічні фразеологізми на позначення позитивних та негативних емоцій, виявлено склад та стилістичний потенціал емотивних фразеологічних одиниць, що вербалізують емоційні стани персонажів у творах українських письменників.

Практичне значення роботи та отриманих результатів убачаємо в можливості використання її фактичного матеріалу в лекційних курсах із фразеології, лексикології, лексикографії, лінгвістичного аналізу тексту, стилістики української мови.

Матеріали роботи можуть бути використані для написання навчальних посібників із лінгвостилістики, фразеології української мови. Можливо використати фактичний матеріал, узагальнення та висновки в шкільній практиці навчання української мови під час опрацювання тем «Лексичне значення слова», «Фразеологізми та їх семантика»; у науково-дослідній роботі учнів; у вищій школі під час викладання спецкурсів та спецсемініарів із фразеології.

Апробація результатів дослідження була здійснена на «Всеукраїнських Грищенківських читаннях» (Ніжин, 2019), студентській науковій інтернет-конференції «Молодь у науці» (Ніжин, 2020), Всеукраїнській студентській науково-практичній інтернет-конференції «Арватівські читання» (Ніжин, 2020),

у доповіді на засіданні кафедри української мови та методики її навчання (протокол № 9 від 16 грудня 2020 р.)

Публікації. Основні положення магістерської роботи викладені у 2-х наукових публікаціях: Фразеологічна вербалізація емоцій *суму* та *страждання* // Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції, 15 квітня 2020 року «Арватівські читання»; Соматичні фразеологізми з компонентами *серце*, *душа* на позначення емоцій суму, душевного болю та страждання // Вісник студентського наукового товариства [Електронне видання]: збірник наукових праць студентів, магістрантів і аспірантів/ за заг. ред. О. В. Мельничука. Вип. 23. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 79–83.

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (50). Повний обсяг магістерської роботи – 88 с., основного тексту – 75 с.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ

1.1. Розмежування понять «фразеологізм», «фразеологічна одиниця», «фразема». Наукові дослідження соматичних фразеологізмів

У мовознавстві існує велика кількість думок щодо розмежування понять *фразеологізм, фразеологічна одиниця, фразема*, враховуючи думки науковців, розглянемо їх детальніше.

Термін «фразеологізм» має давньогрецьке походження й означає «*phrasis*» – вислів та «*logos*» – слово. За визначенням «Сучасної термінологічної енциклопедії», фразеологізмами варто вважати «стійкі, зв'язані єдністю змісту, постійно відтворювані в мовленні словосполучення або висловлення, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю й експресивністю» [35, с. 341].

Цей термін увів французький мовознавець Ш. Баллі. Раніше від нього О. Потебня поставив питання про знаковий характер фразеологізмів, виклав міркування щодо їх «внутрішньої форми», вивчав їх значення, а В. Виноградов запровадив термін «фразеологічна одиниця» і запропонував ґрунтовну класифікацію фразеологізмів [37].

Під фразеологізмом, за Л. Авксентьевим, розуміємо окрему самостійну одиницю мови, що характеризується фразеологічним значенням, компонентним складом, граматичними категоріями, відтворюваністю. Сукупність мовних одиниць, яким властиві ці риси, буде становити обсяг фразеології будь-якої мови [1, с. 17].

Я. Баран вважає, що фразеологізми не визначають нові предмети дійсності, а вказують на ставлення до знайомих речей та їх оцінку [8, с. 63].

На думку Л. Скрипник, фразеологізми – це стійкі сполучення двох і більше слів, що створюють семантичну цілість і відтворюються у процесі мовлення як готові словесні формули. Дослідниця зауважує, що

фразеологічною одиницею зазвичай називають лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично [36, с. 7, 11].

Під фразеологізмом В. Ужченко розуміє відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення [44, с. 7].

Фразеологічна одиниця як компонент будь-якого тексту тісно пов'язана з контекстом твору. Як зазначають мовознавці, аналіз фразеологічної одиниці ізольовано від контексту не забезпечує повного розкриття глибини її семантики, оскільки фразеологізм здебільшого вступає у складні смислові відносини з певним контекстом. Фразеологічна одиниця поза текстом становить абстрактну схему, яка в кожному конкретному випадку наповнюється особливим, властивим лише цьому контексту змістом [9, с. 72–73].

Учені О. Кунін, О. Смирницький, І. Чернишева фразеологічну одиницю визначають як нарізно оформлену сполуку слів, що характеризується стійкістю та ідіоматичністю [1, с. 46].

Лінгвіст О. Кунін зазначає, що фразеологічні одиниці заповнюють пусті місця в лексичній системі мови, яка не може повністю забезпечити найменування пізнаних людиною нових сторін дійсності [26, с. 5].

С. Башиєва розуміє фразеологічну одиницю як «вербальну мікроструктуру, яка є результатом творчого сприйняття і відображення світу, як яскравий засіб експресивності, в утворенні якого беруть участь як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні фактори» [1, с. 46].

Лінгвокультурологія вивчає фраземи, як одиниці, що безпосередньо функціонують на фразеологічному рівні.

В. Телія вважає, що «система образів, закріплених у фразеологічному складі мови, виступає своєрідною «нішею» для комуляції світобачення і, так чи інакше, зв'язана з матеріальною, соціальною чи духовною культурою певної мовної спільноти, а тому може свідчити про національнокультурний досвід і традиції. Фраземи, які відображають типові уявлення, можуть виконувати роль

еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення чи вказувати на їх символічний характер і в цій якості виступають як мовні експонати культурних знаків» [40, с. 213–238].

У лінгвістів різні погляди на історико-етимологічну основу терміна «фразема». М. Алефіренко, досліджуючи власне фразеологію, під фраземою розглядає «аналітичний за формою, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний комбінаторній взаємодії значень лексичних і граматичних компонентів свого вільносинтаксичного генотипу» [3, с. 12].

М. Демський пропонував розглядати фразему як словосполучення, яке «за своєю номінативною функцією в багатьох мовах збігається зі словом, оскільки і лексема, і фразема виражають певне поняття і позначають предмети, ознаки, дії» [19, с. 7]. Лінгвіст доводить, що головна відмінність між лексемою і фраземою полягає саме в структурі цих одиниць. Якщо лексема – це цільнооформлена одиниця, значення якої детермінується значенням її морфологічних компонентів, то фразема – нарізнооформлена одиниця, що складається з двох чи більше окремих лексем. Визначаючи сутність фраземи, її ономазіологічні функції та системні особливості, М. Демський одним із перших надає фраземі статусу базової одиниці фраземного рівня, «що має фраземне значення, компонентний склад і граматичне значення – інтегранти відповідних граматичних категорій та виконує номінативно-конотативну функцію» [19, с. 5–6], а також звертає увагу на аспект генезису та способи творення українських фразем. Близька до лексикологічного рівня фразема разом зі словом виступає цілісним живим механізмом на етапах еволюційного розвитку: виникнення (творення), становлення, активізації / пасивізації вжитку, зникнення.

На думку Н. Стрілець, «фразема – це непредикативна двовершинна фразеологічна одиниця, що складається як мінімум із двох самостійних слів і яка в семантичному плані може мати односторонню (фразеологічні єдності) або двосторонню (фразеологічні зрощення або ідіоми) смислово залежність» [38,

с. 17]. За цим твердженням виникає структурно-семантична класифікація фразем, у якій двовершинні непередикативні одиниці (фраземи) членуються семантично на ідіоми (одиниці з двосторонньою смисловою залежністю та одиниці з односторонньою смисловою залежністю).

Отже, у роботі ми спираємося на визначення фразеологічної одиниці, яке подане в енциклопедії «Українська мова»: «Фразеологізм, фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, фразема – нарізнооформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотвірній взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів» [43, с. 801].

Вивчення семантичних груп фразеологізмів приваблює багатьох лінгвістів. Цікавою для них є соматична.

Соматичними (із грец. «тіло») фразеологізмами називають фразеологічні одиниці, у складі яких є хоча б один компонент, що входить у лексико-семантичну групу назв частин тіла та органів людини. Значущість частин тіла людини в межах культурної, ціннісної парадигми суспільства зумовлює високу частотність їхньої фіксації в складі фразеологічних одиниць. Такої думки дотримувались М. Гамзюк, І. Задорожна, О. Райхштейн, О. Селіванова та інші [42, с. 1].

Дослідженням таких фразеологічних одиниць займалися вчені: М. Алексєєнко, Л. Дядечко, А. Івченко, В. Виноградов, Д. Ужченко, В. Ужченко, В. Коваль, О. Селіванова, В. Кононенко, М. Кочерган, О. Тищенко, О. Андрейченко, А. Архангельська, М. Горди, О. Каракуця, О. Левченко, Ю. Мільошин.

Поняття «соматизм» у мовознавстві починає активно застосовуватися в другій половині ХХ-го століття в дослідженнях, що репрезентують у своїй семантиці все те, що стосується сфери тілесності. Ф. Вакк уперше в лінгвістиці вжив термін «соматичний» у досліді фразем естонської мови, до складу яких входили номінації частин людського тіла та які були найменовані соматичними. Учений уважав, що такі фразеологічні одиниці є одними з найдавніших

прошарків фразеології, вони утворюють одну з найбільш важливих груп фразеологічного складу мови [15, с. 152–155].

Терміни *соматизм*, *соматичний* має різні тлумачення. Згідно з широким тлумаченням, соматизми, соматичний (від грецького *soma* (*somatos*) – тіло) – це засоби позначення явищ, що стосуються сфери тілесності. У вузькому значенні, соматизм – це будь-яка значуща ознака, положення або рух особи і всього тіла людини (Е. Верещагін), тобто термін маркує всі форми однієї з невербальних мов – соматичної мови, що охоплює жести, міміку, пози, вирази осіб і різноманітні симптоми душевних рухів і станів [32, с. 101].

Принципи антропометричності фразеологічного потенціалу мови й тлумачення предметного світу у свідомості людини спричиняють особливу важливість у номінативних процесах знаків частин людського тіла – соматизмів. Р. Леннекер однією з базових концептосфер свідомості вважав людське тіло, позначення частин якого використовують як найменування інших концептосфер [33, с. 60].

Фразеологічні одиниці, що мають соматичний компонент утворюють різноманітні фразеосемантичні поля залежно від ядерної стереотипної ознаки компонентів.

Д. Овсянико-Куликовський писав, що «мистецтво прагне до відтворення і пізнання всього людського, воно – антропоцентричне і всю суму відчуттів переробляє в норми людської психіки» [31, с. 343–344].

В. Фон Гумбольдт уважав, що «людина думає, відчуває й живе тільки в мові» [17, с. 378]. Антропоцентризм фразеології трактується як спрямованість стійких одиниць на позначення людського світу. Унікальність людини, із погляду мови, не лише в її інтелектуальних або душевних якостях, але й у особливостях її будови та у функціях частин тіла, які нерозривно пов'язані із цими якостями [12, с. 523–525].

Класифікація соматичних компонентів залежить від характеру об'єкта номінації, його функцій. Їх поділяють на *сомонімізми* (призначені для позначення частин людського тіла), *остеонімізми* (номінації кісток людського

тіла та їх з'єднань), *спланхнонімізми* (найменування внутрішніх органів), *ангіонімізми* (служують для позначення кровоносної системи), *сенсонімізми* (назви органів чуттів), та лексика на позначення хвороб і виявів людського організму. Окреме місце займає *квасісоматизм* (душа) [27, с. 17].

Фраземи із соматичним компонентом широко вживані в мовленні та наявні в значній кількості у фразеологічному фонді будь-якої мовної системи. За дослідженнями Р. Вайнтрауба, вони становлять 30% усіх стійких словосполучень [14, с. 51–55].

О. Назаров зауважував, що частотність тілесного компоненту в складі фразеологізму залежить від міри необхідності органів у трудовому процесі й від усвідомлення особою необхідності органів для власного функціонування: чим вищою є необхідність (і міра її усвідомлення), тим вищою є можливість соматичного компоненту утворювати фразеологізми [30, с. 29–33.].

Л. Йорданська вважала, що дійсність представлена в різних мовах по-різному, і навіть проявляється у тілесній сфері людини [22, с. 397].

У сучасній українській мові, як відзначає Л. Скрипник, «багаточленні гнізда фразеологічних одиниць найрізноманітніших структурних типів і семантичних полів організовуються навколо іменників, що являють собою назви частин тіла людини чи тварин» [36, с. 102].

Дослідниця О. Селіванова писала, що «в українській етносвідомості стереотипними функціональними властивостями соматизма є: 1) *голова* – предикат фізіологічної та розумової дії, пам'яті, психічних і емоційних станів людини, її поведінки, розумові здібності, життя – смерть; 2) *очі* – спектр зорового сприйняття, знання, спостережливості, досвідченості, кмітливості, знаки людської поведінки, експресивне позначення психоемоційних і фізіологічних станів; 3) *вухо* – слухове сприйняття; 4) *ніс* – підсвідоме, інтуїтивне передбачення, марносластво, уподібнення до гострого предмета» [33, с. 86].

В. Давиденко та С. Мельник у дослідженні фразеологічного матеріалу з компонентами-соматизмами в українській мові виявили такий результат:

найбільшу кількість становлять фразеологічні одиниці з компонентом-соматизмом *око* – 30%, фразеологічні одиниці з компонентом-соматизмом *серце* – 24%, фразеологічні одиниці з компонентом-соматизмом *голова* – 20%, фразеологічні одиниці з компонентом-соматизмом *рука* – 18%, а фразеологічні одиниці з компонентом-соматизмом *нога* становлять лише 8% досліджуваного матеріалу [18, с. 3–4].

В. Ужченко дослідив, що соматичний компонент *шия* трапляється в 73 фразеологічних одиницях української мови, *лоб* міститься в 79 фразеологізмах, *палець* в 130, *спина* є соматичним компонентом в 157 фраземах, *рот* – 169, *плече* – 202, *вухо* – 208, *ніс* – 247, *нога* – 371, *рука* – 566, *голова* – 740, *серце* – 745. Найбільше Фразеологічних одиниць було виявлено із соматичним компонентом *око*, їх кількість становить 1444 фразеологізмів [44, с. 37].

О. Селіванова зазначала, що «*око* – це спектр зорового сприйняття, знання, спостережливості, досвідченості, кмітливості, знаків людської поведінки, експресивного позначення 17 психоемоційних і фізіологічних станів» [33, с. 86].

Отже, соматична лексика – це своєрідне цілісне утворення, що має склад лексичних одиниць для позначення об'єктів номінацій. Лексика фразеологізмів тісно пов'язана з навколишній світом людини, тому найбільш активними і розповсюдженими є саме лексеми соматизми, тому що вони викликають образні асоціації – з фізичною працею особи, з сприйняттям світу, з інтелектом, а за допомогою фразеологізмів можна вивчити та дослідити особливості різних культур, багатогранність мов.

1.2. Теоретичні засади дослідження категорії емотивності

У сучасній лінгвістиці увага дослідників зосереджується на категорії текстової емотивності. Чіткого визначення цього поняття досі немає, оскільки мовознавці досить часто трактують цей термін, пояснюючи його через категорії експресивності й оцінки. Відповідно, можна говорити про різноманітність

підходів до вивчення поняття емотивності. Кожен підхід передбачає розроблення певних концепцій, які могли б пояснити цей термін.

Варто зауважити, що емотивність є однією з найбільш невизначених характеристик людини. Це явище цікавить не тільки психологів, але й лінгвістів, оскільки передбачає застосування емотивної сфери особистості в процесі словесного вираження думок, тому можна стверджувати, що емоції є також тими психологічними процесами, які фіксуються безпосередньо в мові людини [48, с. 65].

У науковій праці «Вербалізація світу емоцій в українській мові: семантичний аспект» Н. Бойко зауважує, що «на мовному рівні емоційність трансформується в емотивність, яка відбивається, відображається, позначається й закріплюється передусім у семантиці лексичної одиниці як її окремий (додатковий) компонент» [10, с. 2–3]. Дослідниця наголошує, що «поняття про емоції, афективні стани та їх називання пов'язані з окремим класом слів, які мають денотативний тип лексичного значення та виконують номінативну функцію. Цей лексичний шар репрезентований словами, які тільки називають емоції, почуття, стани душі або описують їх: радість, сум, любов, ласка, ніжність, щастя, страх, осуд, зневага, закохатися, ненавидіти тощо» [10, с. 4].

У своїй статті «Вербалізація емоцій на лексичному мовному рівні» М. Кульбацька зауважує, що емоції є різновидом людських пристрастей, які пронизують усі сфери життя людини та мають своє відображення на всіх мовних рівнях. Дослідниця наголошує, що на граматичному та фонетичному рівнях вияв емоцій є досить помітним у вираженні емоційних обертонів. [25, с. 9].

Емоції можуть виражатися різноманітними способами: як емоційні реакції, або ж як емоційний стан. Перший спосіб передбачає внутрішні переживання людини, а другий – прояв внутрішніх переживань, але без зовнішнього вияву. Оскільки будь-яка емоційна реакція є зовнішнім способом вираження емоцій, то зробити це можна лише за допомогою мови. Засобами мовного виявлення почуттів є вигуки, запитання, звертання, стійкі

словосполуки тощо. Це стає можливим, оскільки мова є унікальним прийомом спілкування, пізнання навколишнього світу й впливу на слухача, а також одним із способів самовираження. Підбір необхідних засобів вираження емоцій є необхідною умовою вивчення категорії емотивності. [48, с. 65].

Детально досліджуючи цю категорію, В. Шаховський стверджує, що емоції є поняттям психології, а емотивність поняттям мови. М. Кульбацька, спираючись у своїй статті на визначення С. Іонової, говорить про те, що емоції в тексті є відображенням різних аспектів людської почуттєвості й у той же час є характеристикою мовних і текстових засобів, які використовуються для кодування емотивного змісту [25, с. 6]. Тобто емотивність охоплює всі мовні засоби відображення почуттів людини. Суб'єкт мовлення робить емоційну оцінку дійсності через психічний механізм виявлення переживань в семантиці слів, словосполучень і мовних структурах, що використовуються для вербалізації внутрішніх станів [25, с. 2].

Професор В. Шаховський зазначив, що кодування почуттів відбувається у вигляді компонентів, які формують емотивність лексеми, тобто змога втілювати у належних типізованих умовах досвід вербального прояву певних емоційних ставлень суб'єктів до того, що несе слово-образ [25, с. 2].

Багато лінгвістів визначає емоційну функцію мови (тобто можливість вербально передати різні почуття), як одну з основних. Науковиця Н. Слюсарєва вважає цю функцію базовою, відносячи її до рівня комунікативної та когнітивної [25, с. 2].

Емоційна функція має прояв у всіх традиційних функціях, коли мова йде про відображення почуттів, тому виділення її в особливу функцію є досить умовним [25, с. 2]. Завдяки емоційній функції мови людина може передати індивідуальний духовний світ, свої переживання, відчуття. Їх індивід виражає не лише за допомогою мовних засобів, але й використовуючи жести та міміку. Високий рівень вияву вербальних конструкцій, що пов'язаний із категорією емотивності, дозволяє розкрити спектр почуттів особистості. Серед усіх мовних рівнів лексичний є провідним у відображенні емотивності.

Як ми вже зауважували, існують різні підходи щодо виділення та опису емоційного лексичного фонду мови, поняття емотивності та її місця в семантичній структурі слова. Зокрема, В. Шаховський виділяє три групи лексики, що необхідні для мовної репрезентації емоцій. До першої групи належить лексика, що називає емоції; до другої – лексика, що їх описує; до третьої – лексика, що виражає почуття. Семантичне поле слів перших двох груп є нейтральним, із домінуванням у їхній семантичній структурі логікопредметної семи. Лексеми, які належать до третьої групи є емотивними, репрезентованими двома різновидами: слова, які мають емотивне забарвлення, слова з конотативним значенням, тобто такі, які можна зарахувати до групи вторинної семантики. Емотивну лексику можуть утворювати слова, які у своїй структурі мають суфікси зменшеної пестливості, також сюди належать деривати, сленг, жаргон тощо [25, с. 2].

В. Жельвіс дотримувався думки, що емотивність – це категорія, яка допомагає виявляти ставлення людини до навколишнього світу та до самої себе [21, с. 8]. На думку дослідника вираження цієї категорії є виявом зовнішньої функції, яку можна прослідкувати у випадку, коли лексема матиме емоційне навантаження своєї семантики, тоді говорять, що слово є емотивним.

Лексика емотивного змісту не є тотожною до номінативної. Це проявляється на рівні семантичного значення, яке виражає не просто називання предмета чи явища, але й демонструє суб'єктивну оцінку цієї лексеми. Тому варто зауважити, що ця лексика матиме асоціативно-емотивний характер [49, с. 93].

М. Ретунська стверджує, що емотивність – це відображення емоцій засобами різних мовних рівнів, де знову ж таки провідна роль належить лексичному. Варто зауважити, що лексичний рівень репрезентує категорію емотивності не тільки в межах емоційного, але й оцінного компонента [23, с. 10].

В. Шаховський, досліджуючи явище мовної емотивності, зміг дійти висновку, що така категорія має два плани: план змісту та план вираження, за

допомогою яких можлива реалізація почуттєвого стану та ставлення мовців. У процесі дослідження науковець назвав три типи емотивності слова: власне емотивність, емотивність як одна з реалізацій семантики слова та контекстуальна емотивність. Відповідно ці плани можуть мати своє відображення на трьох рівнях: 1) емотивного значення; 2) конотації компонента, поєднаного з логіко-предметним елементом значення слова; 3) ступеня емотивного потенціалу [49, с. 93].

Перший рівень базується на емотивному значенні, а другий виражається через конотацію, яка не завжди може бути реалізована в різноманітних уживаннях слова. Третій не передбачає будь-яких семантичних змін, але спрямований на прояв прихованого значення під час текстової реалізації, тобто встановити зв'язки з мовною системою ми можемо тільки на першому рівні. Два останніх є периферією мовлення, тобто вони залежать безпосередньо від контексту їх функціонування.

Багато науковців визначають емотивність як семантичну категорію, вказуючи на її номінативний аспект. Хоча інші дослідники функціональний розглядають основним, коли мова йде про мовні та мовленнєві засоби її вираження.

Оскільки категорія емотивності передбачає наявність у своєму змісті двох понять емоції та почуття, то варто наголосити, що ці визначення є позамовними явищами. Така ознака дає змогу говорити, що зміст емотивності має своє відображення в мові, стаючи компонентом лексичної семантики. Крім того, емотивні значення несуть інформаційний характер про різні переживання людини, які виникають на певних мовленнєвих чи мовних рівнях у вигляді специфічних семантичних компонентів.

Оскільки емоція – це короткотривале почуття, то людина досить часто може відчувати дискомфорт або невизначеність у доборі найвлучніших лінгвістичних засобів для вираження почуттєвої сфери. Науковці наголошують, що механізм опосередкування почуттів у мовленні можна пояснити тим, що особа під час комунікативного процесу здатна відображати в мові не тільки

явища навколишнього світу, а й завдяки емоціям передавати те необхідне, що вважатиме важливим. Категорія емотивності не може бути без оцінного компонента. Зміст такої суб'єктивної оцінки можна зрозуміти завдяки семантиці відповідної лексеми, а також способом її озвучення. Це дає змогу говорити, що емоції та оцінки не є вербально вираженими, а виступають кодованими, у вигляді компонентів, що формують емотивність слова, яка дозволяє відтворювати у відповідних типових умовах досвід вербального вираження певних емоційних ставлень суб'єктів до слів-образів. Таке кодування призводить до сплутування понять «емоція» та «емоційний стан», оскільки деякі лінгвісти вживають їх як синонімічні. Через це категорію емотивності іноді важко досліджувати на рівні тексту. Із метою диференціації цих понять виділяють два основні підходи: корелятивно еквівалентний і корелятивно нееквівалентний.

Представником першого підходу виступає Є. Ільїн, який прирівнює поняття емоції до поняття емоційного стану. Прихильниками другого підходу є Б. Додонов, Р. Немов, О. Чернікова, які підкреслюють, що емоційні стани є складовими емоцій. Разом із тим наголошують, що емоції можна пояснювати, як форми вияву емоційних станів. Підтримуємо другу думку, оскільки вважаємо, що стан, наприклад, тривоги є виявом різних внутрішніх почуттів: як у емоційних переживаннях та супровідних емоціях, так і у внутрішніх та зовнішніх фізіологічних реакціях людини.

До того ж, дотримуємося погляду, що емоції та емотивність є поняттями не тотожними, але емоції є ключовим компонентом емотивності. Схвалюємо думку дослідників, що емоції – це психологічна категорія, а емотивність – мовна.

Виділення емотивності як окремої мовної категорії, що об'єднує різнорівневі лінгвістичні засоби вираження емоційного досвіду людини в мові, відбулося наприкінці минулого століття. Це стало поштовхом до утворення специфічної науки емотиології, яка займається вивченням мовної репрезентації емоцій на всіх лінгвістичних рівнях: фонетичному, морфологічному,

лексичному й синтаксичному та мовних засобів вираження емотивності кожного рівня.

О. Селіванова розуміє категорію емотивності, як складову конотативного компонента в семантичній структурі мовної одиниці, який представляє емоційне ставлення носіїв мови до позначуваного явища. Дослідниця пояснює, що емотивність може формувати конотативне й денотативне значення слова, що призводить до суперечності між денотатом та конотатом у межах цієї категорії, тому радить розрізняти окремо поняття емотивності та оцінки [34, с. 248].

М. Гамзюк пропонує називати емотивність мовним вираженням емоцій [23, с. 37].

На думку Є. Мягкової, доцільно вживати термін емоційне навантаження слова, розуміючи під цим поняттям властивості слів, завдяки яким можливе називання та вираження емоцій [29, с. 10].

За Л. Бабенко, емотивність є іманентною властивістю мови на семантичному рівні, яка допомагає виражати емоції як факт психіки застосуванням цілої системи мовних засобів різних рівнів, що дає змогу зрозуміти емоційний стан мовця та емоційний смисл сказаного. На думку дослідниці, функціонально емотивна лексика спрямована на вираження емоцій співрозмовника у комунікативній ситуації [16, с. 12–13].

Оскільки емотивність є категорією багатогранною, то це свідчить, що будь-яка емотивність мовлення буде мати в своїй структурі певний емоційний центр та смислове поле, яке кодується та відтворюється за допомогою різних мовних знаків. Вивчення категорії емотивності відбувається не тільки на лексичному рівні особистості як індивіда, але й на рівні оцінної категоризації діяльності певної лінгвокультурної спільноти.

Намагаючись надати категорійного статусу словам, що називають емоції, С. Перфільєва використовує поняття слово-емоном [20, с. 24]. Пояснення їх змісту дослідниця пропонує через експериментально-прикладні ситуації, де респонденти висловлюють різні асоціації, створюючи певне емотивне

повідомлення. Підтримує думку асоціативного компонента в складі категорії емотивності Н. Іванова, яка наголошує, що асоціації залежать від різноманітних чинників: віку, статі, локації спілкування, наявності для кожного мовця індивідуальної системи семантичних зв'язків слів [39, с. 117]. Отже, емономи виникають на основі асоціативних образів у чуттєво відображеній реальності.

І. Чепуріна зауважує, що провідною властивістю, яка вказує на емотивність лексики є визначене слово, яке у своїй структурі міститиме значення суб'єктивної оцінки [50, с. 84].

Ю. Гамаюнова висловлює думку про те, що емоції – це психологічна особливість індивіда, яка є повнозначною, самостійною, певним чином організованою групою, яка знаходиться на вищому рівні психологічної організації явищ та процесів, що підпорядковуються мисленнєвій діяльності. В. Шаховський називає таку лексику лексикою невидимих світів [50, с. 4]. Через цю особливість у мовознавстві можна знайти термін емотивно абстрактні лексичні одиниці.

На думку Л. Калімулліної, під час класифікації суб'єктивно-оцінних класів емотивної лексики треба орієнтуватися на типологію емоцій, яка є загальноприйнятою в науковій літературі. Разом із тим, дослідниця наголошує, що різноплановість використання психологічної термінології, що може бути зумовлена неоднозначним розумінням феномену емоцій, призводить до хаотичної категоризації емотивної лексики. Тому зауважує, що поняття емотивності не слід взагалі відносити до якоїсь термінологічної системи [24, с. 148–150].

Таким чином, емотивна лексика складає значну групу слів, які у своєму значеннєвому складі мають компонент, що демонструватиме чуттєве та усвідомлене сприймання суб'єктом явищ навколишньої дійсності.

Т. Колясева вважає, що емотивну лексику можна назвати єдністю трьох здібностей людини: духовних, психічних і творчих, які б репрезентували основні властивості емотивності: оцінність, експресивність і образність [24, с. 8].

Таким чином, категорія емотивності супроводжується процесом емоційної діяльності людини, яка дуже тісно пов'язана з її когнітивно-оцінною сферою, яка безпосередньо має суттєвий вплив на емоції людини. Категорія емотивності репрезентується в оцінно-експресивному мовленні засобами всіх мовних рівнів. Хоча емотивну лексику вже тривалий час активно вивчають, проте вона залишається в центрі лінгвістичних дискусій і належить до недостатньо розкритих галузей знань. Дослідження дозволяє стверджувати, що під емотивною лексикою нам слід розуміти слова й словосполучення, у яких закладено емоційний досвід людини об'єктами та явищами навколишньої дійсності. Аналіз емотивних мовних засобів і механізмів їхнього впливу на людину становить неабиякий інтерес для подальших досліджень у цій сфері.

Отже, наведені вище факти та аргументи дають змогу стверджувати, що схарактеризована категорія емотивності є особливою й водночас важливою складовою мовної системи. Вона може проявлятися як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях, тобто бути прихованою, або ж явно вираженою. В. Шаховський стверджує, що «емотивність є важливим компонентом прагматики мови» й виконує провідну функцію, виражаючи словесні та несловесні емоційні реакції [49, с. 5]. Співвідношення емотивності з такими близькими до неї категоріями, як експресивність та оцінність у сучасній мовознавчій парадигмі набуло неабиякого значення.

1.3. Поняття алогічності у фразеології

Питання взаємоз'язку мови та мислення, а також лінгвістичних та екстралінгвістичних особливостей завжди привертало увагу багатьох дослідників. У процесі дослідження вони дотримувалися однієї думки, що кожному сказаному слову, реченню або будь-якій іншій синтаксичній конструкції передуює мисленнєва операція.

Поєднання логічного та алогічного в мові зумовлено накладанням власне мовних засобів на логічні схеми та способи отримання й вираження інформації. Усебічне пізнання світу, безперечно, неможливе без мови, однак відбувається

за посередництвом як мовних, так і позамовних чинників. Інтерпретований мовцями зв'язок між явищами дійсності втілений у особливостях мови; він може перебувати на поверхні й бути очевидним, логічно вмотивованим, або ж алогічним, недостатньо вмотивованим [6, с. 4]. Відповідно до цієї особливості в українській мові існує поняття логічності та алогічності мовних явищ. Такі характеристики перебувають у тісному взаємозв'язку та можуть чергуватися між собою. Цей взаємозамінний процес зумовлюється накладанням окремих мовних засобів на певні логічні схеми та способи отримання й вираження інформації. Що дає змогу говорити про неможливість сприймання навколишньої дійсності лише шляхом психологічних операцій, тому що безпосередню роль виконують також мовні засоби, використані під час спілкування. Тісний зв'язок між цими явищами виникає в процесі інтерпретації мовцем явищ дійсності. Таке пояснення може здійснюватися на лексичному та фразеологічному рівнях. Останній містить у своїй структурі стійкі сполуки слів, які в мовознавстві прийнято називати фразеологізмами. Крім того, що цим одиницям притаманна цілісність значення, вони вирізняються єдністю змісту та форми, але деякі мовознавці висувають думку, що така єдність в окремих висловах може порушуватись. Тому правомірність цих поглядів дає змогу говорити про логічність або алогічність структури фразеологізмів [6, с. 3].

Відповідно до першої особливості, яка виражає логічність структурної організації, в одному фразеологізмі можливі варіації різноманітних лексем. Така варіативність дозволяє в межах фразеологічної одиниці розрізнити компоненти за словотвірними особливостями, конотативним або загальним денотативним значенням. Так відбувається утворення синонімічних рядів фразеологізмів у межах конкретного контексту.

Залежно від ступеня вираження стійкого контекстуального компонента виникає потреба в логічній або ж алогічній взаємозаміні в межах однієї фразеологічної одиниці. Це спричиняє утворення фразеологічних варіантів, вибір яких зумовлюється конкретною метою, умовами спілкування, а також

мовною компетенцією того, хто говорить, його територіальною чи соціальною належністю [28, с. 102–107].

Відповідно до законів логічності можемо говорити про те, що під час мовлення фразеологізм може існувати лише в одному вияві з одним семантичним значенням, маючи навколо парадигму фразеологічних варіантів, але такого ж значення. Варто зауважити, що лише словник може фіксувати одразу всі можливі видозміни фразеологічної одиниці.

Фраземи виступають такими мовними одиницями, які можуть підпорядковуватись або не підпорядковуватись законам логіки, правилам, закономірностям, відповідно до яких організовується мовно-мисленнева діяльність людини.

Г. Артеменко у своєму дослідженні «Алогічність фразеологізму й мовна гра» зазначає, що така властивість мовно-мисленнєвого процесу організації дозволяє прослідкувати логічні шляхи утворення алогічних фразеологізмів [5, с. 8]. Властивість фразеологічних одиниць бути алогічними є однією з провідних, яка забезпечує диференціацію фразеологічних утворень.

В іншій праці – «Структурно-семантичне моделювання алогічних фразеологізмів (дієслівні моделі)» – дослідниця алогічні фразеологічні одиниці поділяє на квазіреальні, фантомні, ірреальні, абсурдні, паралогічні [7, с. 5].

Вона зазначає, що ці види алогічних стійких висловів мають різні способи прояву алогічності та співвідношення денотату із зовнішньою формою. Дослідниця наголошувала на тому, що метод структурно-семантичного моделювання фразеологічних одиниць найкраще розкриває логічну основу цих фразеологізмів.

Г. Артеменко виділяє п'ять основних моделей створення стійких висловів з дієслівним компонентом.

Вид алогічного фразеологічного вислову залежить від специфіки конкретного семантичного втілення дії-денотата через дію-компонент фразеологізму, а також від реальності / нереальності дії, позначеної зовнішньою формою. Структурно-семантична модель взаємодії значення та форми

фразеологічної одиниці є логічною та залишається спільною і високопродуктивною для всіх різновидів алогічних фразем [7, с. 7].

Дослідник О. Аксамитов пропонує виділяти групу логіко-семіологічних фразеологізмів, наприклад, *язик не повертається, язик без кісток* та групу алогічних фразеологізмів, структурні компоненти яких є далекими за своїм семантичним значенням, але в межах однієї одиниці утворюють єдиний семантичний компонент, наприклад, *груші на вербі, з руками відірвати*. Учений наголошує, що алогічними можуть називатися також фразеологічні вирази, логіка побудови компонентів яких не зазнає порушень, але вільно існують, як словосполучення, ці компоненти не можуть: *вовк в овечій шкірі, стріляний горобець, бабине літо* [4, с. 17].

Під поняттям «алогізм» прийнято вважати спосіб формування зовнішньої форми фразеологізму, який стає можливим через поєднання непоєднаних лексем або семантичного контрасту.

Л. Буянова та О. Коваленко вважають, що алогізми утворюються через переосмислення семантичних значень слів та утворених на їх основі ідіом, метафоричних тропів, серед яких провідне значення належатиме метафорі, метонімії, порівнянню, гіперболі, літоті, перифразу, оксюморону, що виступатимуть мотиваційними компонентами творення фразеологізмів. Зауважимо, що фразеологічні алогізми виступатимуть протилежними поняттями до тропів. [13, с. 12].

Деякі мовознавці підтримують думку, що співвідносним до поняття алогізм є поняття мовна гра. О. Тимчук вважає, що мовна гра в межах фразеологічних сполук виступає поєднанням у семантичній комбінації фразеологізованого та вільного компонента, може проявлятися на рівні граматичної трансформації фразеологізованих зворотів у вільні синтаксичні конструкції, комбінуванням двох фразеологічних сполук або виразів, розчленуванням стійких зворотів, трансформуванням слова у фразеологізм, стягнення стійких зворотів із обігранням певного зразка [41, с. 1].

На думку дослідниці, мовна гра є провідною особливістю алогічних фразеологізмів. Вона зауважує, що існує алогічність контекстуальна, яка передбачає наявність неправильного контексту для відповідного фразеологічного виразу. Така нетиповість контексту породжує в значенні фразеологізму комічний, сатиричний, саркастичний та інші ефекти [45, с. 9].

Алогічні фразеологізми найчастіше використовують із метою створення каламбурів, які повинні на художньому рівні демонструвати ряд непоєднаних явищ, процесів і дій [47, с. 2].

Отже, алогічні фразеологічні одиниці поділяються на ті, що утворені через умисне обігрування зовнішньої форми та семантики компонентів вислову, і на ті стійкі вирази, алогічний компонентний склад яких можна логічно пояснити. Поняття фразеологічної алогічності іноді поєднується з поняттям мовної гри, але варто пам'ятати, що мовна гра є лише підґрунтям алогічних фразеологізмів, але не тотожним їм поняттям.

РОЗДІЛ 2. ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ

2.1. Репрезентація емоцій радості, щастя, душевного піднесення у фразеологічній системі української мови

Українська фразеологія має неймовірно багату палітру настроїв та почуттів. Це викликано тим, що український народ має емпатійне серце, яке породжує різноманітні емоції. Багато фразеологізмів передають позитивні переживання українців: радість, щастя, втіху, задоволення, приємне захоплення, насолоду та інше. Ці емоції доповнюються душевними станами та настроями, які увиразнюють багатий психологічний світ людини.

Щастя та радість завжди супроводжуються специфічними звуками, проявами міміки обличчя та поведінкою особи. Виявлення цих фізичних станів залежить від рівня емоційного збудження людини. Стійке словосполучення *аж на кольки бере* вживається в поєднанні зі словами *сміятися, реготати*. Воно підкреслює найбільший прояв веселого настрою. Цей фразеологізм використовував Остап Вишня: *Сміялися ми з друзями, аж на кольки нас брало* [46, с. 22].

Фразеологічна одиниця *яким вітром* функціонує для висловлення емоції приємного здивування та радості через несподівану появу когось. У п'єсу «97» Микола Куліш увів цей фразеологізм, щоб передати привітний та добрий настрій Гната Архиповича, який був приємно вражений неочікуваним візитом Пантелеймона Петровича: *Здоров, здоров, товаришу секретар! Яким вітром до нас?* [46, с. 133].

Фразеологічна конструкція з *вогником* (*робити, працювати*) означає захоплений почуттєвий стан особи під час виконання певного виду діяльності. Лексема *вогник* передає піднесеність, палкість у роботі. Василь Козаченко писав: *З трибуни дедалі частіше звучать слова похвали, заклики рівнятися .. на*

молодого, перспективного спеціаліста-інженера, що працює з **вогником**, – Надію Очеретну [46, с. 140].

Фразему *спортивний азарт* використовують задля передання захоплення чимось або кимось, а також, щоб виразити піднесений настрій у передчутті перемоги. Зазвичай вона функціонує в мовленні спортсменів.

Фразеологічна одиниця *вмирати зо сміху* означає надзвичайно сміятися. У творі Олеся Гончара «Бригантина» уведено цей фразеологізм із метою відтворити веселі емоції журі шкільного лицарського турніру, гамірну та радісну від сміху атмосферу: *Чітко буде видно на ній, як виходять на дистанцію люди в мішках, біжать, плутаються, падають, а судді — вчительки та шефи з морського порту **вмирають зо сміху*** [46, с. 139].

Вербально передають даремне намагання стримати регіт фразеомою *давтися сміхом*. Її увів у роман «Вир» Григорій Тютюнник задля опису дуже сильного сміху бійця, який переживав веселі емоції від побаченого: *Чохов схопив зубами рукав гімнастборки, **давися від сміху**, дивлячись, як Чумаченко, відставивши руки, борониться від діда* [46, с. 219].

У фразеологічній скарбниці українців є стійкий вислів, що описує прекрасний, безжурний вигляд людини. Він виражений дієслівним стійким словосполученням: *дивитися іменинником* [46, с. 236].

Застарілою фразеомою *святе діло* користуються, щоб словесно показати задоволення чимось. У творі «Прапороносці» Олесь Гончар застосував цей стійкий вислів із метою передати емоції втіхи Сагайди від бойових дій: — *Нудьга... — Ненавиджу оці оборони! Копай і копай без кінця. **Святе діло наступ*** [46, с. 247].

Фразеологізм *все співає* репрезентує добрий, веселий стан душі людини. У літературі його використав Григорій Тютюнник, увівши в роман «Вир», щоб описати щасливого Уласа, який відчув полегшення й зрадів, що не побачив свого прізвища на дошці вступників: *Йому раптом зробилося легко і навіть весело. Додому! Додому! — **співало все в ньому*** [46, с. 152].

Фразеологічна одиниця *до того торгу і пішки* репрезентує емоцію надзвичайної радості когось із приводу чогось, що наявне, особа виявляє задоволений вигляд, погоджуючись із цим [46, с. 644].

Зовнішня форма фразеологізму *пукати від сміху* є звуконаслідувальною сміховиною і означає дуже-дуже, сміятися, реготати. Письменник Гнат Хоткевич писав: *Співаночок таких вимудрує [Яків], що пукати від сміху* [46, с. 717].

Українська фразеологія містить фраземи, що виражають почуття втіхи, заспокоєння душі, емоцію задоволення. Вони створені з використанням релігійних назв найвищих святих у християнській вірі – Бога, у мусульманській – Алаха. Особа, перебуваючи на піку свого душевного блаженства, прославляє Всевишнього, висловлюючись фразеологізмами, ніби таким чином дякуючи Йому за свої приємні переживання: *слава Богові, слава тобі Господи, слава Алаху* [46, с. 823].

Фразема *ввійти в смак* репрезентує відчуття задоволення людини, яка отримує його від чогось, що породжує в неї інтерес і захоплення. Леся Українка в «Давній казці» цим фразеологізмом передала емоцію розкошування заможного графа Бертольдо: *Дедалі в смак ввіходив І потроху в себе в графстві Інші звичаї заводив* [46, с. 164].

Ще один фразеологізм із лексемою *смак* також передає задоволення, але вже на рівні смакових рецепторів – *добирати смаку* означає отримувати насолоду від споживання смачної їжі та напоїв [46, с. 253].

Обґрунтовуючи поняття *соматизму* у фразеології, можемо сказати, що більша частина фразем, які репрезентують позитивні емоції людини, містять у своєму складі номінацію тілесного компонента. Зокрема це лексеми *серце*, його духовне втілення – *душа*, а також *очі, боки, зуби, рот, голова, руки, пальці, кишки, плечі, губи, ніс, вуха, шікра, ноги*.

Розпочнемо із найголовнішого органу людини – серця. Вербально хороший настрій передають стійким словосполученням *на душі (серці) гарно*. Цей фразеологізм використовував Олесь Гончар у повісті «Земля гуде», щоб

описати піднесені емоції та захоплення Валентина, який зміг зробити приймача й налаштувати його на хвилю «Комінтерну»: *Валя ставав навіть чемним, коли на душі в нього було гарно* [46, с. 170].

Фразема *веселити (розвеселити) серце* має значення звеселяти, зумовлювати хороший настрій у когось. У повісті «Три долі» Марко Вовчок застосувала цю фразеологічну одиницю, щоб показати гарні почуття дівчини, викликані підтримкою Марусі: — *Ти моє **серце розвеселила**, Марусечко! — дякує Катря. — Дуже вже мені було важко...* [46, с. 75].

Синонімічний вищезазначеному фразеологізмові є стійкий вислів *вправляти в гумор*, що означає породжувати у когось гарний, жвавий настрій. Його художньо оформив у повісті Іван Франко «Петрії й Довбущуки»: *Старе угорське вино розігріло стару кров і **вправило** його в веселий гумор* [46, с. 150].

Емоція радості та задоволення репрезентована фраземою *заграло серце*. Прикладом використання цього фразеологізму може слугувати твір Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків», де гуцульські пастухи відчували втіху від природи на полонині весною: *Заграло серце у вівчарів, заблякли вівці, учувши пашу...* [46, с. 793].

Ще одну фразеологічну одиницю з лексемою *серце – розгодинилося на серці*, яка транслює світлі радісні почуття, в індивідуальному стилі використовував Панас Мирний: *Дівчинка... зашарілася, спалахнула вдячним поглядом і в цю хвилю була така щаслива, що Христі знову **розгодинилось на серці*** [46, с. 747].

Наступна фразема *порадувати серце* словесно передає емоції задоволення, піднесення, викликані кимось або через щось. У романі-хроніці «Велика рідня» Михайло Стельмах вживає цю стійку словосполуку, щоб передати щастя Івана Тимофійовича, яке вирувало від побаченого урожаю пшениці: *Кущувати, окріплі посіви **порадували серце** хлібороба* [46, с. 676].

Фразеологічні одиниці позитивного характеру з лексемою *душа*, що у фразеології ототожнюється із *серцем*, у мовленні використовуються найчастіше. Яскравим вираженням емоції насолоди та щастя когось від

здійсненої мрії є фразеологізм *відводити душу*. Він репрезентує надзвичайну душевну втіху людини від пережитого [46, с. 116].

Фразеомою *зігріти душу* виражають почуття радості, задоволення, які виникають в особи від сприйняття когось [46, с. 334].

Стійка словосполука *посвітлішало на душі* має семантику відчуття легкості, внутрішнього спокою. Її художнє втілення бачимо в індивідуальному стилі Михайла Стельмаха: *Парубкові посвітлішало, полегшало на душі і від свого рішення, і від своєї несподіваної великодушності* [46, с. 679].

Фразеологізм *в душі тішитися* означає лише внутрішнє відчуття піднесення, задоволення та радості, які особа не показує на публіку. Гнат Хоткевич в оповіданні «З давнини» описує прихований приємний емоційний стан матері Щербатихи від думок про щире кохання Василя до її дочки Марусі: *Вдавала, що не бачить нічого й не розуміє нічого, а в душі тішилася молодим щастям* [46, с. 886].

Ще один стійкий вислів в українській фразеології *розквітати душею* виражає почуття радості, блаженства. Юрій Збанацький писав: *Як же він зрадів, як розквітнув душею, коли.. почувся схвильований голос: — Егей, земляче, та й ти тут?* [46, с. 751].

Фразеологічна одиниця *легко на душі* репрезентує приємні, врівноважені, статичні емоції радості. Цей вислів функціонує у творі Івана Нечуя-Левицького «Невіжена» задля передачі щастя персонажа від очікуваної зустрічі з Марусею: *От і вокзал! Там вона, певно, мене жде! — подумав Ломицький, і на його притомлені нерви неначе тхнув свіжий, холоденький вітерець. Йому стало легше на душі* [46, с. 418].

Українці дуже дружній та товариській народ. Ця їхня риса виявляється в здатності підтримувати один одного. Фразеологія має у своєму складі такий позитивний фразеологізм, почувши який, людина починає звеселятися. Уведення особи в бадьорий, веселий настрій відбувається за допомогою соматичної фразеологічної одиниці *вище голову*. Її використав у романі «Собор» Олесь Гончар: *Ми з тобою себе ще покажемо — наллємо пшеницею*

отой елеватор по вінця, еге ж? Тож **вище голову, товаришу!**, щоб передати бажання персонажа увести ударника хлібовивозу в стан піднесення [46, с. 113].

Наступна підгрупа фразеологізмів стосується лексеми *зуби*. Ці стійкі словосполуки передають найвищий рівень прояву емоцій, що супроводжується посмішками, сміхом, реготом. Наприклад, фразема *скалити зуби* маючи позитивну конотацію, означає по-доброму посміхатися, сміятися. Такий звуковий вияв почуттів можемо побачити у творі «На віру» Михайла Коцюбинського, де писарі сміялися з розмови старшини та Максима: *Писарці скалили жовті зуби та реготались, аж поки рудий писар не гримнув на них* [46, с. 814].

Фразеологічні одиниці *зуби показувати, сушити зуби* синонімічні за семантикою попередньому стійкому вислову, функціонують в українській літературі. Наприклад, в оповіданні Івана Нечуя-Левицького «Баба Параска та баба Палажка» влучно використаний один із фразеологізмів: *Мій Омелько й собі... до неї через тин: гі, гі, гі! і собі показує зуби*, для того, щоб показати флірт між персонажем Омельком та дячихою, яка викликає в нього посмішку [46, с. 664, 871].

Фразеологізм *зуби на продаж* передає несерйозність людської натури, постійний веселий настрій, що супроводжується усміхом [46, с. 348].

Стійкий вислів *лупити зуби* демонструє найвищий вияв нестримного сміху, який вербально передано в грубій формі. У романі Григорія Тютюнника «Вир» цей фразеологізм уведено в репліку побитого циганами Гната, який відповідав на сміх Оксена, який реготів через понівечений вигляд персонажа: *Нічого зуби лупить. Я, може, смерть перед собою бачив* [46, с. 450].

Зневажливо говорять, включаючи в своє мовлення фразеологічну одиницю *вискалювати зуби*, щоб описати стан сміху. Цю емоцію найкраще представив Тарас Шевченко в поетичному творі «Марина»: *Полюбила москаля, Та ще й зуби вискаля!* [46, с. 104].

Синонімічною є фразема *на кутні узяло*, що підсвідомо асоціюється в людини із зубами. Її використовують з іронією, щоб передати чийсь глузливий сміх, злорадство [46, с. 912].

Інші фраземи, які передають радість, блаженство, приємність мають у своєму складі лексему *зуби*. Фразеологізм *як медом по губах мазнули* означає відчутти приємні почуття та втіху від почутих звуків чи слів. Письменник Арсен Іщук писав: *Набравшись сміливості, Ольга гукнула: – Чого це ви, молодий чоловіче, так швидко ретирувались? ... Знайте, що жінки не терплять неуваги до себе. Кіндрата наче медом по губах мазнули* [46, с. 459].

Ще один стійкий вислів із словом *зуби*, який демонструє задоволення когось, часто вживають у розмовному мовленні – *як салом по губах* [46, с. 778]. Подані вище фразеологічні одиниці мають компоненти, які для українця є найсмачнішою їжею, від них він отримує насолоду. У фразеології ці відчуття ототожнюються з іншими приємними станами, викликаними різними факторами, не лише стравами.

Очі – це безпосередній, зовнішній передавач людських емоцій. Велика кількість фразем має у своєму складі цю лексему. Наприклад, стійкі синонімічні вислови *ласкати очі, вбирати очі, милувати око* означають пробудження щасливих почуттів, радісного, піднесеного настрою [46, с. 417, 487].

Активно вживають ще один фразеологізм, що репрезентує позитивні емоції, викликані навколишнім середовищем, із лексемою *дивитися* – це *дивитися на світ ясними очима*. Євген Гуцало використовував цю фразеологічну одиницю: *Я хочу дивитися на світ ясними очима, я хочу бачити все вагомим і змістовним* [46, с. 237].

Синонімічними за значенням є фраземи *очі загорілися, очі так і світяться*, що за допомогою фізіологічних змін погляду демонструють веселі емоції, зокрема щастя. У циклі Панаса Мирного «Як ведеться, так і живеться» в оповіданні «Татарин братик, татарин!» письменник цим фразеологізмом зобразив у чоловіка піднесений настрій від світлого почуття кохання до Галі:

Вона підвелась, усміхнулася і прикро-прикро подивилась на Власова, у котрого очі так і світилися [46, с. 598, 600].

Тілесна фразеологічна одиниця *аж до вух*, що вживається зі словами опису міміки – *усміхатися*, репрезентує задушевні емоції щасливої людини, яка перебуває у веселому настрої. У романі «Прапорноносці» Олеся Гончара вжито цей стійкий вислів, щоб змалювати щирі почуття персонажа Сагайди Маркевича, який свою радість, викликану усвідомленням того, що лейтенант Черниш закохався в Ясногорську, показав усмішкою: *За шиною в Щури стояв Сагайда, усміхаючись до вух своїми товстими губами* [46, с. 162].

Фразеологізм *сміятися собі під ніс*, що має у своїй зовнішній формі номінацію нюхового органу – *ніс*, також виявляє емоцію радості, але його конотація має негативний відтінок, адже це зловтішається хтось. Іван Нечуй-Левицький писав: *Отже я неначе не дополуднував трохи, – сказав Роман, – все слухав дядькові теревені. – Та й я не дополуднував, бо все сміявся собі під ніс з тих брехень, – обізвався Денис* [46, с. 836].

Фразеологізм із лексемою *плечі – чути крила за плечима* репрезентує душевну радість, відчуття приємності від натхнення, сили духу. У збірці «Думи і мрії» в циклі «Невільничі пісні» Леся Українка увела цей стійкий вислів у поезію «Товаришці на спомин»: *Орлині крила чуєм за плечима, Самі ж кайданами прикуті до землі, щоб передати піднесений настрій та віру, попри тяжкі часи* [46, с. 960].

Наступні тілесні фразеологізми передають веселощі, які супроводжуються гучним реготом та безупинним сміхом. У фразеологічній формі органи зазнають уражень від такого прояву емоцій – *аж пельку рвати, аж рвати боки (живіт) [сміючись], рвати кишки з сміху, розривати роти від вуха до вуха*. В українській літературі ними користувався Юрій Яновський: *Хлоп'ята відповідають: Ох комік цей Цюпа, просто кишки можна порвати*. Також використав ці фразеологічні одиниці у романі «Диво» Павло Загребельний: *Тепер сміялися всі... роздирали роти від вуха до вуха, реготали на все горло, до розпуки, до сліз, до шалу, заливалися, качалися, рвали боки,*

душилися, щоб відтворити веселий настрій, гамірний, нестримний до знесилля сміх пияк, що реготали з відповідей Ісси на загадки Бурмаки [46, с. 732, 733,748].

Отже, українська фразеологія містить велику кількість стійких виразів на позначення позитивних емоцій радості, щастя, задоволення, піднесення, блаженства, втіхи. Ці почуття вербально виражаються здебільшого групою соматичних фразеологізмами, основними компонентами яких є лексеми назв людських органів: *голова, очі, рот, губи, зуби, серце, живіт, плечі*.

2.2. Соматичні фразеологізми – репрезентанти негативних емоцій

Емоції, як один із видів невербальної комунікації особистості, що виражаються через сміх, сльози, міміку, рухи, жести тощо, викликають значний інтерес у мовознавців. Тому тілесні фразеологізми почуттєвого характеру є цінним матеріалом для дослідження понять духовної культури українців. Під час виникнення, розвитку, проявів емоцій у людському організмі задіяна велика кількість систем – відбувається ряд фізіологічних процесів, фізичних станів, збуджується інтелект, виникає дещо інше сприйняття фрагментів довкілля. Феномен тіла людини полягає в тому, що воно є об'єктом вивчення не тільки біологічних наук, а й мови та культури. Для дослідження фізичного та емоційно-фізичного стану особистості в межах фразеології ми розглянули сталі вирази української мови з номінаціями частин тіла, що мають для української нації символічне значення.

Найчастіше лексема *серце* трапляється у фразеологічних одиницях на позначення страждання, суму, туги, муки, хвилювання. Наприклад, *серце рветься на шматки (куски)*, що означає стан душевного болю, страждання в когось. Павло Грабовський писав: *З ким поділить сумні думки? О, як би я бажав заплакати; Як серце рветься на шматки!* [46, с.797].

Наступний фразеологізм *туга на серці* передає переживання, муку когось. Леся Українка послуговувалась у своїй творчості цим стійким висловом: *Пропали всі радощі, на серці вічна туга* [46, с. 902].

Відмінність у значенні цих фразем закладена в структурно-граматичній будові: так, у першому випадку *серце* може бути і суб'єктом, і об'єктом дії, а у другому – лише об'єктом. Характерною особливістю аналізованих фразеологізмів є наявність компонентів *серце* чи *душа* у складі 80% одиниць. Таке широке вживання згаданих фразеологічних одиниць пояснюється тим, що з цими органами безпосередньо пов'язане емоційне життя людини.

Отже, *серце* тлумачиться як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань. Дещо ширше сприймається *душа*, яка розглядається як внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями.

Варіативність дієслівних супровідників соматизмів *серце* та *душа* дозволяє створити багатогранну палітру образів стану страждання, суму, хвилювання, тривоги, відчаю.

Фразеологізми, що досліджуються, ми пропонуємо поділити на декілька груп, які різняться асоціативними основами вербалізації емоції. Душевний біль перш за все сприймається як руйнація цілісності органів, яка здійснюється шляхом поділу чи відокремлення частини від цілого за допомогою гострого предмета. Вербалізація переживання здійснюється за допомогою фразем *кряти ножем по серці*, *кряти / розкряти серце (душу) [на шматки]*. Наприклад, у повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» вжито один із перелічених фразеологізмів, щоб передати сильну тривогу, хвилювання Івана, який випасав отару овечок на полонині в погану погоду: *Вітер почина грати на далекім воринні... Невгавуче, безперестанку. Висотує жили і **крає ножем по серці*** [46, с. 395–396].

Переживання душевного болю викликає асоціації з фізичним розчленуванням за допомогою ножа, серпа. Як зразок можна навести таку фразеологічну одиницю як *(мов, ніби і т. ін.) хто [ножем (серпом)] різнув (різонує, ударив) [по серцю]*. Панас Мирний писав: — *Не жилець він..— **мов хто серпом різнув по серцю** Уляну, так тії Грицькові слова* [46, с. 937].

Фразеологізм *різнути ножем* також пов'язаний із сферою емоцій. Цю фразему відносимо до соматизмів, адже зовнішня форма вказує на тілесні

поранення. Фразеологічна одиниця означає завдавати комусь душевних гризот, переживань, ображати чужі почуття. Євген Гуцало використовував його в повісті «У гаї сонце зацвіло»: *Йдіть уже, тітко Ярино, йдіть! Хіба сліпі, що в неї душа болить, серце крається, що ви її по ранах ножем ріжете?* [46, с. 738].

Вищезазначений орган людини є життєво важливими для неї, і завдані грубі колоті рани можуть спричинити не лише тяжкі травми, а й призвести до загибелі. Метафорично емоція страждання передана фразеологізмами, які в основі мають лексему *кров*: *серце кров'ю обливається, серце сходить кров'ю*. Відомі українські письменники використовували ці фразеологічні одиниці, зокрема Панас Мирний у романі «Повія» передав нестерпну муку Пріськи – матері Христі, що була сильно душевно вражена розмовами про доньку, не знала правди про неї: *Як же його сказати їй, та ще тепер, коли серце материне і без того обливається кров'ю, коли, може, вона тільки й бачила, тільки й чула голос батьків, як виряджала у ярмарок?* [46, с. 795].

Фраземи, що вказують на розподіл органу на дві частини, уточнюють вид страждання, констатують його причину – суперечливі почуття, душевну роздвоєність від неможливості вирішити щось. Таке явище закладене у фразеологізмі *душа (серце) розривається надвоє*. Іван Нечуй-Левицький у творі «Скривджені й нескривджені» описує гіркі переживання невизначеності персонажа, який відчуває через це муку: *Куди мені пристати? – крикнув Саїб, – що маю робити? Душа моя розривається надвоє!* [46, с. 280].

Серце чи *душа*, що сприймаються як окремі субстанції, можуть самостійно поділятися або бути об'єктом чиеїсь діяльності, тобто поділу: *розривати серце (душу, груди), роздирати / роздерти серце (душу) [на шматки (по шматках)], рвати / порвати душу (серце)*. Ці фразеологізми вказують на те, що щось чи хтось змушує особу відчувати душевний біль. Цю фразеологічну одиницю в українській літературі, зокрема використовує Леся Українка у своїй поезії «Ангел помсти»: *Зника північний гість, та погляд той і мова Лишають в*

серці слід кривавий і страшний, І вдень мені в очах стоїть той гість дивний, А душу рве й гнітить нескінчена розмова... [46, с. 732–733, 748].

Страждання уподібнюється й до поділу органів, що здійснюється в результаті удару об щось: *розбивати / розбити серце (душу), розбилося серце (серденько), розбите серце*. Прикладом функціонування цих фразеологічних одиниць може бути віршований твір Івана Франка «Рубач»: *Свічки ряснії в церкві тій палали, кутивсь кадила запахуций дим, плачливі співи **серце розбивали*** [46, с. 743, 794].

Душевна мука аналогізується з ушкодженнями, що відрізняються способами та причинами їх виникнення. Людські органи можна ранити чи колоти – *ранити душу (серце), вражати / вразити [в саме] серце, шпигати / шпигнути в серце*. В етюді «Лялечка» Михайло Коцюбинський ужив один із фразеологізмів: *Раїса чула в серці гостру й холодну крицю. Та криця різала її, **ранила серце**, доводила до розпуки*, щоб зобразити душевний біль жінки, яка мучилася через ті ночі, у яких згадувала про світлі дитячі відчуття насолоди й легкості від причастя. Іншою фразеологією скористався Гнат Хоткевич у повісті «Кам'яна душа». Письменник нею передав несподівану тривогу та страждання Марусяка, що був вражений раптовою появою чоловіка, що віщувала погані новини для опришків: *Щось **шпигонуло в серце** Марусяка. Впився очима— і пізнав батька* [46, с. 150, 730, 967].

Фразеологізм *надривати (надсаджувати) / надірвати (надсадити) серце (душу)* означає породжувати душевний біль, переживання. Панас Мирний писав: *Туга і горе Глібовому синові **серце надриває*** [46, с. 523].

Руйнація цілого органу може проводитися з метою утворення у ній заглибин. Така зовнішня форма фраземи *колупати душу (серце)* репрезентує страждання, занепокоєння, спричинене чимось. Марко Кропивницький у драмі «Дай серцю волю, заведе у неволю» використав цей стійкий вислів, щоб передати терзання душі персонажа, які утворюються під впливом пісень, що нагадують Іванові про слобожан: *[Іван:] Правда, веселих [пісень] мало*

зосталось у голові, а ті, що йдуть до самого серця, то раз у раз так і колупають тобі душу... [46, с. 387].

Ця група фразеологізмів демонструє наївно-анатомічні уявлення українців про будову та функціонування людського організму, зокрема, про те, що серце є головним органом кровоносної системи. Оскільки страждання є відхиленням від нормального стану емоційної сфери, робота серця також порушується, а інколи й припиняється. Такі зміни виявляються під час виділення крові на зовні. Сюди належать фразеологізми *кривавиться серце, серце кров'ю обливається* (рідко *зливається*) / *облилося*, що функціонують у мовленні для вираження нестерпних мук. Гнат Хоткевич увів цю фразеологічну одиницю у свій індивідуальний стиль: *І кривавиться серце, читаючи повість вашу, гуцули, ... повість боротьби вашої* [46, с. 793, 795].

Незважаючи на те, що душа є ірреальним органом людського тіла, українці сприймають її як квазіорган і наділяють усіма фізіологічними властивостями, наприклад, здатністю кровоточити: *кривавиться душа, душа обливається кров'ю* [46, с. 278].

Коли хтось чи щось завдає людині душевних гризот, то метафорично *точить їй кров із серця*, що у фразеології передано фразеологічною одиницею *кривавити серце*. Леся Українка у драмі «Руфін і Прісцилла» художньо застосовує цю фразу, щоб відтворити емоцію тривоги та стан переживання персонажа за дружину, що вона ходить в катакомби шляхом Нументанським, де багато розбійників: *[Руфін:] Я не можу ніяким словом вимовити страху, тривоги тої злої, що мов яструб кривавить ... серце* [46, с. 396].

Душевне потерпання також уподібнюється з кипінням, бурлінням і покриттям серця накипом (кров'ю, сукроватою, смолою, варом). Фразеологізми *на серці кипить, серце варом обкипає / обкипіло, серце обкипає (закипає, окипає і т. ін.) / обкипіло (закіпіло, окипіло і т. ін.) кров'ю (сукроватою, смолою і т. ін.)* репрезентують тривогу, хвилювання, неспокійний стан душі. Панас Мирний писав: *У неї серце обкипає кров'ю, коли подума вона, яке горе, яку нужду та недостачу терпить її Йосип* [46, с. 373, 796].

Наступні за чисельністю в українській фразеології є фраземи із лексемою *очі* які транслюють негативні емоції людини: гнів, страждання, що завдає людині душевного болю, від якого вона плаче. Агресія, гнів та злість передана синонімічними фразеологічними одиницями *очі блиснули гнівом, очі метаять блискавиці, аж іскри з очей посипались, кресати очима*. У цих фразеологізмах навіть зовнішня форма говорить про негатив. Дієслова *блиснули, кресати*, іменники *блискавиці* й *іскри* насторожують людську свідомість, і вже зрозуміло, що мова йде про якусь погану емоцію. Леся українка у своїй творчості використовувала один із перелічених стійких висловів: *Пізніш не раз траплялось мені бачити, як ті очі метали блискавиці гніву, грізби, одваги* [46, с. 352, 399, 598, 599].

Також злий, пильний погляд, що показує емоцію докору, ненависті транслюють фразеологізми *блмнути очима, жерти очима*. Панас Мирний у творі «Лихі люди» послуговувався однією із цих фразем, щоб зобразити злість та гнів Жука на Попенка, який з'їв його сніданок: *Жук тільки грізно блмнув очима, коли Попенко опинивсь за столом* [46, с. 35, 291].

Наступні соматичні фразеологічні одиниці з компонентом *очі* передають результат страждань, душевного болю, муки. Фразеологізми *очі туманяться слізьми, очі зайшли слізьми* вказують на початок плачу, який уже не в силах стримати. Григорій Тютюнник у романі «Вир» використав одну із зазначених стійких словосполук: *Орися зіскакує з лави, очі її туманяться слізьми, лице горить, як у вогні, груди напинають кофтинку*, щоб показати готовність дівчини заплакати через те, що її батько Прокіп не хоче бачити Тимка в ролі зятя [46, с. 599, 600].

Фразеологізми *очі на мокрому місці, очі сльозами сходять, очі не висихають від сліз* у своїй семантиці мають тривалість перебування людини в розпачливому, плаксивому стані, що спричинений душевними переживаннями, горем, негативними подіями. У повість «Щедрий вечір» Михайло Стельмах увів одну із фразеологічних одиниць, щоб описати чутливу натуру персонажа, у якого часто сльози виникали на очах: *А в мене очі від природи на мокрому*

місці, — відповідає він і сміється. — Бувало, мама ще не встигне заміритись на мене рукою, а я як заголошу, то вся вулиця збігається [46, с. 599, 600].

В українській мові вживають фразеологізм *аж молоко кисне* в сполученні зі словами *дивитися*, *глянути*, щоб виразити неприємні емоції, боязке відчуття. Цей стійкий вислів належить до соматичної групи, адже стосується погляду особи. Іван Франко в пісні десятій у творі «Лис Микита» уводить цю фразему в слова Вовка: *Ну, та й погань, Боже крий!..Глянеш — молоко аж кисне...* [46, с. 503].

Фразеологічна одиниця *круги літають перед очима* означає запаморочення від надмірного хвилювання, втоми. Бачимо цей фразеологізм у Михайла Коцюбинського у творі «Тіні забутих предків», де автор описує томливий, безтямний стан персонажа: *Він змерз одразу, безсило опустив бартку і посунувся далі. Ішов спустілий, не чуючи землі під ногами, згубивши стежку. Червоні круги літали перед його очима та розпливались по горах* [46, с. 402].

Емоцію подиву репрезентовано фразеологізмом *зробити великі очі*, який має значення бути здивованим від когось або чогось. Михайло Коцюбинський застосовує цю стійку словосполуку у творі «Подарунок на іменини», де Сусанна відчуває здивування від грізного тону й слів Карпа Петровича: *А ти б не розкидала свої куделі по всіх кутках... Сусанна зробила великі очі* [46, с. 740].

Людські негативні, неприємні емоції фізично проявляються у вигляді сліз, плачу, лексеми яких становлять основу тілесних фразеологізмів: *втирати сльози*, *ковтати сльози*. Перша сполука характеризує напружений, журливий емоційний стан Катерини, яка в однойменному творі Тараса Шевченка плаче: *Слізеньки втирає, Бо дівчата на улиці, Без неї співають* [46, с.158]. Другий фразеологізм говорять, якщо особа, відчуваючи розпач, душевний біль чи інші негативні емоції, намагається приховати плач, стримати сльози, щоб їх не бачили люди. Його застосовував Андрій Головка у творі «Артем Гармаш», описуючи гарну натуру Грицька, який *навіть не уявляв собі, як це можна*

скривдити дівчину, щоб потім гіркі **сльози ковтала**, дорікаючи за обман та наругу [46, с. 384].

Важливою частиною тіла для фізичного та розумового функціонування людини є голова. У фразеології її часто називають, щоб вербально виразити негативні емоції. Фразеологізм *хоч лобом (головою) в стіну бийся* має семантику досади, безнадії. Матвій Номис писав: *Хоч лобом в стіну бийся, то не pomoже* [46, с. 23].

Дещо схожу конотацію має наступний стійкий вислів *вхопитися за голову*, що репрезентує жах, занепокоєння, відчай. Степан Олійник вживав цю фразу у своєму індивідуальному стилі: *Побитих тисячу горшків, А де побито — розбери! Чи там, чи тут? ... Як глянув зав з-під козирка, **Вхопивсь за голову** й сказав: — Гукніть негайно Хом'яка* [46, с. 166].

Фразеологізм *де взявся на нашу голову* означає прикрі емоції через появу когось, кого бачити не хотіли. Іван Ле за допомогою фразеологічної одиниці художньо змалював емоцію незадоволення: *Зараз на кутку облава. Нехай Данило не прогавить. Щоб їх чортяка забрав, **де взялися на наші голови!** Отак весь ранок воловоджусь, ледве жива...* [46, с. 77].

Стан емоційного приголомшення передає стійкий вислів *як (мов, ніби) обухом лигнули по голові*. Його використав Панас Мирний у творі «Хіба ревуть воли як ясла повні?»: *Чіпка як почув про діло, — **мов хто його обухом лигнув по голові***, щоб виразити пригнічений настрій персонажа, якого неприємно вразила звістка про усунення його з управи [46, с. 422].

Емотивну сферу розширює ще один синонімічний фразеологізм *як довбнею (молотком) ударити по голові*, що означає надзвичайно когось вразити, увести в стан зняковіння, приголомшення від прикрої несподіванки. Панас Мирний у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» використовував цю стійку словосполуку, щоб передати читачам Мотрине пригнічення від звістки, що Луценковий небіж зазіхає на землю Чіпки: *Одно невеличке слівце «Дін», **як молотком, ударило її в голову...*** [46, с. 911].

Фразема *голова болить* належить до соматичних стійких висловів і означає болісні душевні страждання, втрата реальності, спричинені хвилюванням, турботами. Таку фразеологічну модель використовував Михайло Стельмах: *І чого тобі так за всякий дріб'язок болить голова?* [46, с. 181].

Фразеологізм із тілесним компонентом *чухати потилицю* відповідає за емоцію картання, що проявляється в шкодуванні про скоєне. Також означає незадоволення з приводу того, що відбулося щось не так, як би хотілося. Ця фразеологічна одиниця функціонує в класичній прозі, присвяченій В. І. Василенкові, Панаса Мирного «Лихо давнє й сьогочаснє», коли автор описує скрутні часи селян: *Оренда пішла вгору, земля подорожчала, а слушний час не приходив та й не приходив... Не раз і не два доводилося глибоко чухати потилиці тим, хто відкинувся наділів* [46, с. 960].

Показовим є стійкий вислів із лексемою *обличчя (лице)*. Фразема *мінитися в лиці* передає зміни в міміці обличчя під впливом біполярних емоцій: сум змінює радість і навпаки. Застосовували у своїй творчості Михайло Коцюбинський у творі «Ціпов'яз»: *Роман стояв оддалік і мінився на обличчі*, Панас Мирний у повісті «Лихі люди»: *Шестірний перемінився в лиці — поблід, задривав і, одвернувшись від Жука, почав тихо сьорбати борщ* [46, с. 491] та інші.

Фразеологізм, у складі якого є протонародна назва обличчя, *кисла міна* відтворює аналогічну міміку людини з її емоціями незадоволення, роздратування, невеселим настроєм. Олесь Гончар у романі «Тронка» описав засмучених, незадоволених сержантів, які мали такий настрій через те, що дівчина, яка їх приваблювала, не прийшла у кіно: *Віталій і не підозрював, що зараз сидять у клубі сержанти з досить-таки кислими мінами, бо те місце, де мусила б сидіти між ними Тоня, безнадійно гуляє* [46, с. 491].

Стійкий вислів *добра міна при поганій грі* репрезентує маскування справжніх негативних емоцій страху, незадоволення, роздратування, хвилювання позитивними – чудовим настроєм, спокоєм [46, с. 491].

Фразеологічна одиниця *кров заливає обличчя* означає почервоніння шкіри на обличчі від сорому, піднесення, сум'яття. Цей фразеологізм використовував Андрій Головка в романі «Мати»: *Тоді кинеться враз, лице їй заливає кров*. Катря переживає почуття радості та легкий стид, коли чує та бачить Юхима [46, с. 399].

Наступною фразеологією, що стосується тіла людини є стійкий вислів *намилили шию*, що має значення, будучи роздратованим, наляяти та покарати когось. Григорій Тютюнник у романі «Вир» використовував таку фразеологічну одиницю, намагаючись передати сильний дух молодого студента Уласа, який захищав себе, коли його звинувачував Гнат у триманні зброї та участі в таємній організації: *Обіцяю вам, що мій допис в десятках примірників буде розісланий по всіх газетах, і будьте певні, що до нього прислухаються, зроблять висновки і намилять вам шию* [46, с. 529].

Нечисельною є категорія тілесних фразеологічних висловів із лексемою *губи*. Фразеологізм *кусати губи* має значення виявляти емоцію прикрасі, образи, обурення через те, що хтось має в чомусь перевагу над іншим. Цей стійкий вираз функціонує у п'єсі Івана Карпенко-Карого «Хазяїн», коли Пузир хотів, щоб інші люди заздрили йому, що він має орден Станіслава другого ступеня: *Восени поїдемо на засіданій в земський банк — нехай всі ті, що сміялися з мого кожуха, губи кусають!* [46, с. 407].

Іншим за настроєвим наповненням із словом *губи* фразеологізмом *квасити губи* репрезентовано емоцію досади, незадоволення, суму, що викликають у особи сльози [46, с. 367].

Ще одну групу фразеологічних одиниць, по'язаних з ротовою прожжиною, становлять фраземи із лексемами *зуби* та *язик*. Про того, хто неймовірно злий, гнівається, відчуває емоцію ненависті говорять, використовуючи фразеологізм *зуби скриплять (скрегочуть)*. В етюді «Цвіт яблуні» Михайло Коцюбинський ужив цей сійкий вислів, щоб описати свій гнів, розлюченість у той момент, коли його дитина Оленка помирала від

хвороби: *Це підло, це безглуздо,— кричить у мені щось, і зуби скриплять од скритого в серці болю* [46, с. 348].

Соматична фразема *мати зуб* у мовленні українців слугує для передання сердитого, лютого настрою особи в бік когось. Гнат Хоткевич писав: *Пан Андрій мав зуба на Кишовольського за його завжди зухвалі і гвалтовні виступи* [46, с. 471].

Фразеологічну одиницю *цокотіти зубами* застосовують, щоб передати почуття, коли відчують емоцію страху, стан тремтіння від боязні або через холод. Такий фразеологізм використано в українській народній казці Закарпаття «Як дурень розбагатів»: *А наш Лука з жінкою на дубі. Жона зі страху аж зубами цокотить* [46, с. 941].

Соматичні синонімічні стійкі словосполучення *зуб на зуб не попадає*, *зуб з зубами не зведе* репрезентують фізичний вияв емоції переляку, яка виражається за допомогою тремтіння тіла. У романі «Велика рідня» Михайло Стельмах використовував один із фразеологізмів, щоб описати страх персонажа: — *Вовки в лісі з'явилися. Не чув? Думаєш, мені тепер не страшно на хутір іти? Зуб на зуб не попадає!* [46, с. 347].

Наступні фразеологічні одиниці, які виражають негативні почуття, мають у своєму складі тілесний компонент *язик*, який пов'язаний із травною системою людини, проте у фразеології він виступає суб'єктом почуттів. Висловлюються *язик кілком*, *язик колякою*, коли прагнуть виразити своє погане ставлення до чийось слів або, щоб передати емоції роздратування, незадоволення. В українській літературі цією фраземою користувався Юрій Мушкетик, у повісті «Чорний хліб» він писав: — *Давно, бабо, порося здохло? — Язык тобі колякою, — накрила баба фартухом відро [з ковбасами]* [46, с. 976].

Недобрі побажання лунають у бік того, хто дратує своїми розмовами чи висловлюваннями. Мовець, що говорить фразеологізми *хай язик відсохне*, *хай язик у роті руба стане*, щоб *язик відсох (усох)* вербально демонструє емоцію незадоволення. У романі «Вир» Григорій Тютюнник фразеологічною одиницею відтворив обурення дівчини словами Марка, який висловився негарно про її

вірність: *Щоб тобі язик відсох! Зовсім з глузду з'їхав, — лаялася Орися* [46, с. 976].

Фразема *жалити язиком* репрезентує момент, коли хтось дошкуляє особі, вражає її емоційний світ неприємними висловлюваннями. Олесь Гончар у повісті «Бригантина» писав: *Ви їх краще не чіпайте, — озвався від трактора закушпелений парубійко і скаламбурив: Це ж усе гектарниці-аси, а язиками желять, як оси. Доктор наук, і той з ними лише пошепки розмовляє...* [46, с. 289]. Письменник описав злісну відповідь гектарниць поліціантам Тритузному та Степашку, які розшукували разом із учителькою Марисею Павлівною учня Порфира Кульбаку, що втік зі школи.

Ще один соматичний стійкий вислів із лексемою *лікті* – *кусати лікті* функціонує в українській фразеології, щоб передати жалкування через щось. Юрій Збанацький, використовуючи цю фразему писав так: *Багатії вже й лікті кусають, що мене обрали (головою сільради), та пізно* [46, с. 407].

Наступний фразеологізм із словом *печінка* також передає почуття досади — *матері в печінку*. Його вживають не лише як лайливий вислів, а й як жарт. Тому інша семантика — добродушне незадоволення з приводу когось або чогось. У романі «Вир» Григорій Тютюнник послуговувався фразеологічною одиницею задля опису роздратування та обурення Кузьми своєю тяжкою працею: *У мене ось долоні, як кінські копита. Де від чого? Від вил. Кузь, матері їх у печінку, за всіх наробився!* [46, с. 467].

Фразеологічна одиниця *добиратися до самих печінок* має семантику завдавати комусь неприємних відчуттів, дошкуляти. Ці дії породжують в особи емоцію незадоволення, дискомфорту. Панас Мирний у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» використав цей стійкий вислів, описуючи муки тварини: *А куди, руда? – кричить Грицько на овечку, що одрізнулась од отари й прожогом почесала з шляху до зеленого обніжку. Вівця не слухає Грицькового покрику: біжить швиденько до зеленого моріжку ухопити свіжої травиці та хоч капельку проквасити душу од тієї страшної пилуги, що до самих печінок добиралася, давила-душила* [46, с. 253].

Негативна емоція хвилювання, душевного терзання в українській фразеології репрезентована соматичним стійким висловом *клубок стоїть (застрягає) у горлі* із лексемою *горло*. Олесь Гончар писав: *Пусткою стоїть подвір'я, де він народивсь, на тім місці, де стояла батьківська халупа, одна жалива, вища за нього, за Махна росте!... Застрягає в горлі гарячий клубок... Одначе к лихій матері усі ті гризоти* [46, с. 382].

Фразема *перегризати горло* означає стан люті та гніву, у результаті якого фізично та морально страждає той, в бік кого направлені злі емоції. У творі Гната Хоткевича «Кам'яна душа» міститься цей фразеологізм, ним письменник зобразив розлюченість і скаженість персонажа: *Він також уже знав про втечу опришка і чекав... Ой чекав! Як звір у клітці, бігав по хаті — мало!... Вибіг на двір, крутився... Попадися йому тепер хто під руки — горло перегриз би* [46, с. 616].

Ще одна фразеологічна одиниця з лексемою *горло* – *бодай йому (тобі, вам) кістка в горло* виражає погані емоції людини. Вона передає почуття роздратування, обурення, а також бажання мовця, щоб той, хто викликає такі негативні емоції, перестав говорити. Олександр Довженко у «Зачарованій Десні» послуговувався цією стійкою словосполучкою, щоб передати незадоволення баби сльозами малого Сашка, який плакав через те, що вже не серед святих: *На порозі темної комори появилася баба: — Чого ти ревеш, бодай тобі кістка в горло?!* [46, с. 377].

На негативний емоційний стан вказує фразеологічна одиниця *встати на ліву ногу*, тобто бути в роздратованому, кепському настрої. За допомогою цього фразеологізму Юрій Збанацький передав гнівні почуття, які притаманні поліціантам: *На обрії веселе сонце, в небі жодної хмаринки, але навколо яось непривітно, похмуро. То, мабуть, від того, що поліцаї сьогодні встали на ліву ногу* [46, с. 155].

Емоція страху репрезентована фразеологізмом *аж жижки трясуться і* функціонує в українській літературі, у творах відомих письменників, зокрема

Юрія Смолича: *Ви все жартуєте... – непохвально похитав головою старий фельдшер. – А в мене аж жижки трусяться* [46, с. 293].

Для позначення нестерпно страждання, викликаного голодом, можна використовувати соматичну фразеологічну одиницю *аж шкура болить*, яку вдало свого часу подав Іван Нечуй-Левицький у «Кайдашевій сім'ї», описуючи стан Кайдаша: *Вже од голоду аж шкура болить, – подумав Кайдаш*. Цим фразеологізмом послуговувалися й Панас Мирний, Тарас Шевченко, Андрій Головка, описуючи стан голодування [46, с. 964].

Про людину, яка перебуває в почутті апатії, розпачу, безнадії та байдужа до всього, говорять, використовуючи фразеологізм із лексемою *руки – спускати руки*. Маючи такі пригнічені емоції, особа фізично не здатна виконувати будь-які дії. Іван Франко писав так: *Ви сидите собі, спустивши руки, та й граєте в ідилію з селянами* [46, с. 589].

Соматична фразема *випускати пазури* (пазури у значенні нігтів), що означає показувати своє незадоволення, ворожість до когось. Такий стійкий вислів простежуємо в індивідуальному стилі Тараса Шевченка, зокрема в поезії «Єретик»: *Люті звірі. Прийшли в овніх шкурах. І пазурі розпустили...* [46, с. 99].

Однією з негативних емоцій є байдужість. Українці використовують стійку словосполуку *повертатися спиною*, щоб передати холодне, нейтральне ставлення до когось чи чогось, виявити зневагу. Микола Тарновський у романі «День починався неспокійно» писав: *Люди повернулися до них спинами.. А оті запроданці нічого не бачать із своїх нір і гадають, що вони мають на людей вплив...* [46, с. 652].

Фразема *бере з-за плечей* передає почуття страху, жаху, її вживають, коли комусь лячно. Григорій Квітка-Основ'яненко у повісті «Конотопська відьма» писав: *Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже з-за плечей бере* [46, с. 22]. Письменник передав страх хорунжого Йосиповича, який був вражений незрозумілими словами сотника Забрюхи, що сватаючись до панночки Олени, зачитав написане для протопопівни із Чернігова.

В українській фразеології є фразеологізм, що має у своєму зовнішньому вираженні тілесний компонент, пов'язаний зі ступнями людини. Це фразеологічна одиниця *дух у п'яти тікає (лізе, заходить)*, який репрезентує страх, боязнь. Через такі емоції особа втрачає можливість адекватно сприймати світ. Панас Мирний у романі «Хіба ревуть воли як ясла повні?» писав: *Як піймав мене [постоялець] в лабети, як придавив, то в мене й дух у п'яти заліз!* [46, с. 275]. Письменник у москалеву розповідь увів цю фразеологічну одиницю, щоб передати переляк персонажа від того, що кацап (постоялець у Гершка) його ледь не вбив, цьому завадив Чіпка Варениченко.

Отже, серед соматичних компонентів української мови (репрезентантів емоційних станів людини) виділяємо номінації: *серце, голова, руки, кров, душа, очі, ноги, ніс, мозок, зуби, шкіра*. Основним елементом у цьому ряді є серце, що виступає центром людських емоцій та почуттів, таких як радість, сум, спокій, злість, біль, любов тощо. В українській фразеології *душа* та *серце* ототожнюються, бо обидва об'єкти несуть вираження внутрішнього світу особистості, у якому сховані не лише емоції, а й інтуїція, свідомість, підсвідомість, воля, осередок гріховного чи святості.

Нечисельними серед фразеологізмів є фразеологічні одиниці із зоолексемами, що репрезентують емоції людини. Синонімічні фраземи *муха сіла на ніс, муха вкусила* означають жартівливе висловлювання про того, хто відчуває емоційне роздратування, нервує чи сердиться. Іван Микитенко використовував одну із стійких сполук в п'єсі так: *Буря, а не чоловік. Це вже, мабуть, якась муха вкусила* [46, с. 514].

Ще одна фразеологічна одиниця з назвами комах *їдять мухи з комарами* має два антонімічні значення. Перше лайливе, застосовують, щоб передати незадоволення, гнів, досаду. Цей фразеологізм міститься у творі Миколи Зарудного «На білому світі»: *Максime, як же ти. двері навішуси?! Без мене ви тут, хлопці, нічого не зробите, їдять його мухи з комарами*. Протилежне йому друге тлумачення означає душевний запал. В українській літературі таке значення фразеологізму застосовує в контексті речення Григорій Тютюнник:

Рахубиста товаряка (верблюд),— засміявся Кузь.— Їсть і п'є раз на місяць. Отаку б, їдять його мухи, до нас у артіль! [46, с. 514].

Фразема *шашіль точить* має семантику тривалого перебування у хвилюючому стані. Цим фразеологізмом репрезентоване переживання душевної муки, тривоги. Як приклад використання такого стійкого словосполучення, можна навести цитату з комедії «Перемудрив» Панаса Мирного, де в монолозі Петра описується нелегка доля Галі: *Вони зовсім налягли, пригнітили, а та шашіль не перестає точити, не дає спокою, одно нашіптує та допитується: хіба це життя?* [46. 961].

Стійкий вислів *черв'як точить серце* демонструє внутрішні нестерпні переживання особи, яка відчуває дискомфорт пов'язаний із тривогою, хвилюванням, що фізично проявляються серцевим болем. Леся Українка послуговувалася цим висловом у п'єсі «В катакомбах», пишучи діалог між Неофітом та Єпископом: *[Неофіт-раб] Маю гєну ту щодня і щогодини, навколо себе чую плач і скрегіт, щодня мені робак той точить серце* [46, с. 946].

2.3. Прокльони як вербальне вираження негативних емоцій

Ще здавна вразливі українці, які переживали негативні почуття через певних осіб чи ситуацію, своє обурення, роздратування (кимось або чимось), відчай та ненависть виражали у формі гнівної лайки, виразів із побажанням негараздів чи смерті, тобто за допомогою прокляття.

Словник українських фразеологізмів фіксує більше п'ятдесяти одиниць прокльонів. Під час гніву та *обкладання словами, як компресами* [46, с. 568], тобто грубої лайки, коли з вуст звучать зловісні пророцтва та погані побажання, особа словесно передає свої негативні почуття.

Коли людина відчуває прикрість, досаду з приводу чийхось дій чи когось, то звертаємося до вищої інстанції православної правосуддя – до Бога, з проханням покарати того, хто ображає, щоб ця особа зазнала невдачі та лиха. У фразеології це репрезентовано так: *щоб тебе (вас і т. ін.) Бог (Господь) побив*

(покарав). В історичному романі «Чорна рада» Пантелеймон Куліш вживав стійке словосполучення, щоб показати незадоволення панотця людьми, які в поганий час, піддаючись емоціям злості, заводять кровопролиття: *Щоб вас господь побив праведним громом!* — каже тоді Шрам. — *За що се ти нас так проклинаєш?* — каже, зумівшись, громада [46, с. 41].

Часто, бажаючи з гнівом у серці комусь невдачі або поразки, погрожують (клянуть) такими словами: *бодай він не діждав*. Іван Нечуй-Левицький задіяв цей фразеологізм в історичному романі «Князь Єремія Вишневецький». Письменник увів його у репліку дужого козака Максима Кривоноса, щоб описати лють на ката українського народу, відступника православної віри — Яремію, і показати бажання люду розправи над жорстоким зрадником: *Смажив вже він козаків на вишкварки і, певно, має на думці посмажити усю Україну на сковороді, — обізвався Супрун. — А бодай він не діждав! ні він, ні його діти!* — тихо промовив Кривоніс [46, с. 130].

Висловлюють свою недобррозичливість, погане, злісне ставлення до опонента за допомогою прокляття *бодай він не знав ні дна ні покришки* [46, с. 130].

Коли хочуть виявити незадоволення чи образу, то проклинають на нещастя: *грим би побив (прибив, ударив), щоб грим убив (прибив) і блискавка спалила*. У цих фразеологізмах закладено символізм за допомогою лексем *грим* і *блискавка*, що здавна вважалися знаряддям божої карі. Стійким словосполученням послуговувався письменник Іван Франко. У повісті «На дні» він писав: *Грим би їх побив.. з їх порядками!* — *воркотів... Бовдур* [46, с. 198]. Таким чином автор хотів показати роздратування арештанта, який відчував гіркоту від того, що діялося в казні, і прагнув покарання «свинопасів».

Люди під впливом негативних емоцій від когось чи чогось, на піку агресії та злості, зневаги, жадають загибелі та фізичного знищення, зникнення того, хто викликає в них такі емоції. Для цього застосовують фразеологічні одиниці *бодай (нехай) вони всі послизнуть (пропадуть), бодай (щоб) тебе (його, вас, їх і т. ін.) взяла лиха година*. Павло Грабовський у «Веснянках» висловив емоцію

роздратування, втіливши її в бажанні позбутися лінощів: *Баглаї — ці воріженьки хижі, Так **послизнуть** нехай і вони!* [46, с. 145].

У повісті-хроніці Івана-Нечуя Левицького «Старосвітські батюшки та матушки» ужито вищезазначений фразеологізм з конотацією прокльону, щоб репрезентувати емоцію незадоволення персонажа власними непристойними думками на похоронах батька: *Ой грішу! Отже ж грішу!* — подумав Харитон. — *А все оті цокотухи розворушили мої думки, згадали мені про Онисю. А **бодай** вас лиха година взяла!* [46, с. 177].

У фразеології є прокляття *хай (нехай) прахом ляже*, яке несе в собі спектр негативних емоцій і покликане на те, щоб позбутися когось або відійти, уникнути чогось. У репліку Романа Клуного із книги Івана Франка «Повість полум'яних літ» уведено цей фразеологізм: *Мені не шкода!* — випалив Роман... — *Чого саме? — Анічогісінько! Нехай горить! І **нехай** воно **прахом ляже!** Бо все ж іде на краще, от пригадаєте моє слово!* [46, с. 456]. Ним письменник хотів передати пригнічений настрій, порожній стан душі колгоспного бригадира, який раніше боляче переживав спустошення, що прийшло з війною, проте, надивившись на це все і отримавши від гітлерівців дві вражі кулі, уже не має сил хвилюватися, вражатися тому, що коїться.

Стійкий вислів, що позначає прокляття, яке викликане обуренням з приводу чиїхось дій, *щоб тебе (його і т. ін.) понесло по нетрях та по болотах (поверх дерева на безголов'я)* показує незадоволення, недобррозичливе ставлення мовця до діяча, до дій і вчинків. Схожий за семантикою фразеологізм *хай (нехай) поб'є морока* націлений на побажання зла комусь [46, с. 509]. Ці дві фраземи вдало поєдналися у творі Михайла Коцюбинського «Fata Morgana»: *За тими волами я посивів парубком, **побила б їх морока**. Тепер тішся на старість, щоб йому дихати не дало, **щоб його понесло поверх дерева, на безголов'я!*** [46, с. 673]. У цій цитаті Хома жалкує про те, що в нього нещасна доля, його емоції – це сум та досада через те, що крім худоби він у житті нічого не бачив, тому й з негативом висловлюється про бажання їй недоброго.

Персонаж твору відчуває прикрість, що на старість залишився один, із своїми мозолями, із загубленою молодістю, тому проклинає себе такого нещасного.

Під час лайки в стані досади, сильного роздратування на щось чи когось вживають фразеологізм *кат його(її) бери (забирай)* з недобрим побажанням. Цитата з книги Олександра Довженка «Повість полум'яних літ» містить цей стійкий вислів: *Ага! От чого мені шкода, кат би його взяв, — піджака загубив* [46, с. 366]. У цьому контексті фразеологічна одиниця передає прикру емоцію персонажа, який під час ситуації з танком втратив одяг. Він поділився почуттям досади та обуренням із Семеном, проклинаючи свої відчуття в той момент.

Ще одним фразеологізмом *щоб тебе об землю кидало* скористався Олександр Довженко у вищезгаданому творі, який означає емоцію злості, невдоволення. Цю фразеологічну одиницю письменник увів в епізод, коли хлопчик знайшов небезпечну зброю: *В правій руці була в нього велика граната, яку він знайшов у борозні. — Кинь, кидай, кажу, щоб тебе об землю кидало! — Не кидай! — Не кидай! Уб'єшся!* [46, с. 369]. У формі прокльону бабуся Антоніна висловила свій гнів на внука Василька через те, що той її не слухався.

Схожими до попередніх емоцій є відчуття обурення та роздратування кимось або чимось, що репрезентовані стійким висловом *бий тебе (його, її і т. ін.) коцюба* [46, с. 392].

Почуття роздратування, несхвалення чогось чи когось у мові вербалізовано фразеологічною одиницею *бодай (щоб) лихий узяв (злизав)*. Цей фразеологізм використав у романі «Чорна рада» Пантелеймон Куліш, щоб увиразнити ставлення панотця до безумства козаків, передати його стан невдоволення їхніми дурощами: *Щоб їх лихий злизав із їх юродством! — каже Шрам. — Їм усе смішки! Не раз і самому Хмельницькому підносили вони гіркої* [46, с. 427].

В українській мові функціонує багато прокльонів із побажанням комусь хвороби, одним із них є *щоб трястя взяла* [46, с. 902]. Цей фразеологізм виражає бажання мовця, який перебуває в стані злості, переживаючи прикрість, побачити в лихоманці того, хто викликає в нього негативні відчуття.

Фразеологічні одиниці, якими проклинають когось, промовляючи зловісне пророцтво на хворобу, на немічну, нещасну старість, на неприємність, звучать так: *щоб (бодай) рачки лазив, мара в печінки вмурувалася б (в'їлася б)*. В основі останнього українського вислову лежить міфологізоване простонародне імення – мара, що називає Богиню Наві, яка є покровителькою привидів, хвороб, несе смерть. В оповіданні Івана Франка «Вугляр» використано цей фразеологізм: *Мара би йому в печінки вмурувалася, нехристові поганому!* [46, с. 412, 464]. Письменник його застосував, щоб передати незадоволений настрій вугляра, який кляне новий шлях, тому що застряг возом у глинистій ямі.

Фразеологічна одиниця, що репрезентує недобррозичливе побажання на обмеження руху когось виражається таким чином: *щоб (бодай) ліг і не встав* [46, с. 434].

Прокляття, забарвлене незадоволенням, наміром якого є руйнація, смерть когось чи чогось, виражене кількома фразеологізмами. Їх функціонування покажемо на прикладах народних прислів'їв і творів українських письменників. Фразему *щоб (бодай) лопнув* здавна використовували люди, щоб передати почуття невдоволення, розчарування: *Щоб ти лопнув!* [46, с. 449]. Панас Мирний застосовував фразеологічну одиницю *щоб (бодай) луснув* у комедії в п'яти справах «Перемудрив». Він її художньо перевтілює під свій стиль: *Голова, бодай вона йому луснула, як наробила мені отакого клопоту! Сам безвісти забіг, а мене з малими діточками по миру пускає* [46, с. 451]. Молодиця із твору, у діалозі з Храпком, спростовує його думку, що чоловік – це голова домівки. Вона висловлює своє обурення тим, що її благовірний, набравшись боргів, залишив її та дітей самих. Жінка відчуває емоції злості та ненависті до чоловіка. Під впливом цих почуттів має бажання його смерті.

Фразеологізм *покрій сира земля* можемо прочитати в повісті Григорія Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана»: *Обернулась до землі, заплакала навзрид і каже: «Покрій мене, сира земля, нехай я не бачу!...* [46, с. 667]. Письменник у слова згорьованої Оксани уклав душевний біль і хвилювання від

зустрічі з колишнім нареченим Петром, якого вона покинула, покохавши капітана. Через сором і страждання вона бажала загинути вмить.

Прокльон на смерть комусь уживають у стані неймовірної злості, розлючення, через сильне потрясіння, яке завдало болю. Це репрезентовано такими фразеологізмами *хай каменем ляже* [46, с. 456], *бодай (щоб і т. ін.) же скрутився*. Останній стійкий вислів застосував Михайло Коцюбинський в оповіданні «Ціпов'яз»: *Гей! соб, сиві, соб, **бодай ви скрутилися!**.. Тпру!* [46, с. 821]. Письменник у слова Семена ввів цю фразеологічну одиницю, щоб показати змучений душевний стан персонажа, який непокоїться через нелегкі часи без землі, у нього виникають тривожні думки про прохання в царя порятунку. Свій негатив він висловив проклинанням волів.

Вище було зазначено фраземи, які репрезентували цілковите знищення чи смерть у прокльонах. Далі подамо фразеологізми, які вказують на часткове завдання тілесних ушкоджень опорно-руховій, зоровій, травній системам людини, за допомогою словесних побажань недоброго. Фразеологічну одиницю *бодай (щоб) ноги (язик і т. ін.) покорчило* використав Григорій Тютюнник у романі «Вир», щоб передати обурення Сергія тим, що Денис залюбки прийняв пропозицію городянина Дороша з ним повечеряти: *Тобі мало було мого сала, так ти вже до людини пристав жувати, **щоб тобі язик покорчило!*** [46, с. 667].

У кіноповісті «Зачарована Десна» Олександра Довженка міститься фразеологічна одиниця *бодай (щоб) руки, ноги поламало*. Письменник її використав, щоб увиразнити емоцію бабиної злості, яка лаяла малого Сашка за те, що він ховаючись від неї, нівичив рослину: *Куди ти тютюн ламаєш, **бодай тобі руки і ноги поламало!*** [46, с. 667].

Ще один український письменник Юрій Яновський у романі «Майстер корабля» використав стійкий вислів *щоб (бодай) руки й ноги повсихали (повідсихали)*, що означає залякування когось, бажаючи тій особі зла: *А нехай мине така лиха година, коли доведеться кораблю почути, що **руки б їм повсихали**, і печінка б їм вилізла, і діти б їм у вічі наплювали — тим ледарям,*

безчесним людям, циганським майстрам [46, с. 771]. Автор твору цією фразеологічною одиницею описав тривожну емоцію та стан побоювання майстра почути гнівні слова в бік його судна.

Широко використовують у категорії народних прокльонів фразеологізми з лексемою *очі*, наприклад, *а нехай (хай) очі луснуть*, *нехай (хай) повилазять очі*, що виражають надзвичайне обурення, агресію, незадоволення кимось або чимось. Українські письменники часто вживають їх у своїй творчості. У творі Юрія Яновського «Мир (Жива вода)» читаємо: *А бодай тебе земля не прийняла, а щоб тебе вода вивернула, а нехай тобі очі луснуть*,— прокльони, до яких удавалася жінка, приводячи Карпа до тями [46, с. 595]. Цією фразеологією автор передав гнівний настрій Карпихи, яка лаяла чоловіка за розбитий посуд. Михайло Стельмах писав: *І Дмитро чує, як старий з серцем шепоче: — Сіль та печина з поганими очима. Хто уроче — нех йому повилазять очі* [46, с. 597].

До цієї категорії фразеологізмів відносять також фразеологічні одиниці, що мають ще більший вияв негативу, який націлений на позбавлення людини зору: *хай (нехай, бодай) повилазять*. Михайло Коцюбинський у «Fata Morgana» писав: *Кого? Мене? Хай тому повилазять, хто мене бачив. Сам підпалив, а каже на других* [46, с. 654]. Письменник стійким висловом відтворив злість Олекси Безика на Панаса Кандзюбу за наклеп.

Часто *посилають сто сто чортів на чиюсь спину* [46, с. 680], тобто проклинають наступними недобророзичливими фразеологізмами, щоб побажати лиха: *бодай (щоб) ти (він, вона і т. ін.) скапав, як віск, бодай (щоб) ти (він, вона і т. ін.) скам'янів (скаменів)* [46, с. 814].

Також уживають фразеологічний прокльон *щоб різачка попорізала*, щоб виразити свою ненависть та недобрі думки про бажання чийогось нещастя [46, с. 738].

Стійкий вислів із синонімічним попередній фразеологічній одиниці значенням *щоб (бодай) родимець побив* використав у романі «Бур'ян» Андрій Головка з метою передати негативні емоції персонажа, який відчував сум і злість на хуторян, що не вмюють правильно обробляти землю: *Бодай їх*

родимець змалечку **побив** був, як отак хліборобити! — Огир аж одкинувся на спинку стільця [46, с. 742].

У «Чорній раді» Пантелеймона Куліша фразеологізм *сіль тобі на язык печина в зуби (у вічі)* уведено з метою передати безрадісну емоцію ображеної жінки, яку насварив панотець і яка за це бажала йому недоброго: *Щоб ти окаменіла, як Лотова жінка, за такі речі! — крикнув з досади Шрам... — Сіль тобі на язык, печина в зуби! — оддала потиху ковалиха, бо була трохи п'яненко* [46, с. 809].

Для того, щоб навічно когось втихомирити через його непосидючість, злісно говорять прокляття *бодай ти каменем сів*, яке передає незадоволену емоцію мовця. Цей стійкий вислів застосував у своєму оповіданні «Не той став» Іван Нечуй-Левицький, увівши його в розповідь Насті про те, що вона почула під сусідським вікном, коли ворожила на свято Меланки: *Ой лишенько! — промовила Настя. — Хлопець пустував, ганяв по хаті, а тітка каже: не ганяй! сядь, бодай ти каменем сів* [46, с. 807]. Автор фразеологізмом описав розгніваний настрій жінки, яка злилася на неслухняну дитину.

Клянуть із метою позбутися когось такою фразеологічною одиницею *бодай слід запав*. Пророчий вислів забарвлений емоціями люті та надзвичайно сильної ненависті до когось. Марко Вовчок у повісті «Інститутка» використала його, щоб яскраво показати почуття злоби та роздратування гордого лікаря в бік панночок, які оточували його кохану. Він бажав би їхнього зникнення: *А він на тих сусідочок важким духом дише: бодай їх слід запав!* [46, с. 825].

У негативному настрої з емоцією гніву використовують фразеологізм *сто (сто сот, тисячу.) крот болячок тобі у печінки* [46, с. 862], для прокльону когось, із метою накликати на нього хвороби чи лихо.

Коли мають намір уникнути недоречних висловів із боку учасника спілкування, то використовують найчастіше таку фразеологічну одиницю з відтінком негативного побажання, як *тіпун (пипоть, чиряк) вам (тобі і т. ін.) на язык*. Нею користувався Андрій Головка: *Та хіба ж ви і назад вертатиметесь! — Бабусю так і кинуло: — А тіпун тобі на язык!* [46, с. 885].

Яскраве незадоволення з приводу чіїхось розмов вербально виражають лихими побажаннями, де основною є лексема *язик*: *хай (нехай) язик відсохне (усохне), хай (нехай) язик у роті руба (колом, кілком) стане*. Ці прокляття, висловлені у формі фразеологізму, прямо вказують на позбавлення мовця здатності говорити. Адже ураження мовного органу позбавляє людину цієї функції. Юрій Збанацький у своєму індивідуальному стилі використав один із цих стійких висловів: *Тоді до натовпу підійшов якийсь бандюга, видно старший, мітингувати почав... – Ви ще нам заплатите за золото, ми з вас його з душею вирвемо. Мовчать люди, говори-говори, хай тобі язик колом стане* [46, с. 976].

Під час лайки з кимось, показуючи свій сплеск негативних емоцій, говорять: *А, Бог (Господь) би тебе (його, її і т. ін.) скарав*. Ужита в цьому фразеологізмові релігійна лексема показує сформований в народі образ вищого правосуддя, яким є Бог. Висловлюючись у такий спосіб, мовець показує своє душевне прагнення побачити кару того чи чогось, що завдало йому певного болю або переживань [46, с. 36].

Отже, українська фразеологія містить велику кількість фразеологічних одиниць, які передають притаманні нашому народу звички проклинати, лихословити, перебуваючи під впливом негативних емоцій агресії, гніву, злості, обурення, незадоволення та ненависті.

РОЗДІЛ 3.

АЛОГІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ – ВЕРБАЛІЗАТОРИ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ

3.1. Абсурдні фразеологізми емотивного характеру

Увесь спектр емоцій, а саме: сум, тривога, незадоволення, радість, щастя, веселощі, українці передають у мовленні за допомогою алогічних фразеологізмів, які поділяються на абсурдні, квазіреальні, ірреальні, паралогічні, фантомні.

Абсурдні фразеологізми – це ті конструкції, що відразу створені з порушенням логіки та сприймаються як суперечливі здоровому глузду, нереальні [7, с. 5]. Такі фразеологічні одиниці функціонують для позначення емоційних станів, що відтворюють позитивні чи негативні почуття та настрої людини.

Абсурдні фраземи утворюються тоді, коли логіка об'єкта перешкоджає суттєвій, проте непритаманній його властивості. Фразеологізм *на горі блаженства* зі словами *бути, почувати себе* репрезентовано задоволення, піднесення. У відомому повоєнному романі Юрія Яновського «Мир (Жива вода)» знаходимо цей стійкий вислів: *Коли б не староста Мусій Гандзя, Григорко почував би себе на горі блаженства* [46, с. 189]. Персонаж твору хоч і відчуває полегшення, адже втік з ешелону та поборов запалення легенів, проте поки що не може відчутися цілковитого щастя, сповна насолодитися вільним життям, тому що староста Мусій чинив йому помсту за те, що той не видав партизанів, за власні розбиті надії на німців.

Емоція неймовірного щастя, цілковитої радості передана фразеологічним словосполученням *на сьомому небі* у повісті Євгена Гуцала «У гаї сонце зацвіло»: *Коли вранці випадало снідати або увечері вечеряти молоком, ти почувався на сьомому небі* [46, с. 539].

Зовсім антонімічну настроєву палітру передають наступні фразеологізми. *Чорна година* на кого означає злість, ненависть на когось. Цей лайливий вислів

застосував у своїй казці «Лисичка-черничка» Іван Франко: *А куций день! А чорна година на тебе і на твоїх свідків!* [46, с. 178]. Фразеологічною одиницею автор передав злобу та лють Лисички на Селезня, який вистрелив по ній із рушниці.

Українці характеризують такими фраземами, як *підбитий бісом*, *підшитий собаками*, того, хто дуже злий, разюче сердитий. Один із цих фразеологізмів в «Енеїді» використовував Іван Котляревський: *Еней махає довгим списом. На Турна міцно наступа. Тепер, — кричить, підбитий бісом, — Тебе ніхто не захова* [46, с. 630]. Цей компонент містить і українське прислів'я: *Добрий би був чоловік, та собаками підшитий* [46, с. 641].

Абсурдний стійкий вислів *кам'яне (камінне) серце* вживають на окреслення чистішої черствості, жорстокості. Використала цю фразему дитяча письменниця Оксана Іваненко в історико-біографічному романі «Тарасові шляхи». Авторка підкреслила черствий, гнівний настрій російського майстра живопису: *Ширяєв скося, з-під насуплених брів, поглянув на художника. Але чие кам'яне серце не зворушать похвали і лестощі...* [46, с. 793].

Лексема *серце* уведена ще в один фразеологізм із негативною семантикою з *важким (нелегким) серцем* репрезентує стан, коли особа перебуває в пригніченому, знервованому, тривожному настрої. Іван Франко влучно застосував цей фразеологізм в історичній повісті «Захар Беркут»: *З важким серцем ішов Максим Беркут посеред невеличкої ватаги тухольських молодців на сповнення громадської волі* [46, с. 798]. Цим фразеологічним словосполученням письменник описує гнітючий, занепокоєний настрій персонажа, який передбачає можливий бій з боярином, чию доньку він покохав.

Коли семантика лексеми, що називає один об'єкт, запобігає поєднанню з іншим у контексті, то утворюються абсурдні фразеологізми. Фразема *вибивати зубами чечітку* означає стан переляку, під час якого людина тремтить і нервово клацає зубами. Михайло Стельмах у романі-хроніці «Велика рідня» вжив цю фразеологічну одиницю, щоб передати страх персонажа: *Ти Гната безп'ятого*

кликав? — питається біс. — Я! — відповів Терентій, посміхнувся над силу, а сам так зубами чечітку вибиває, що аж вихилитуються вони [46, с. 79].

Українська народна творчість фіксує фразеологізм *душа заросла полином*: *Не заросте душа полином, аби гроші*. Так висловлюються про того, хто став черствим і байдужим, тобто таким, хто не має емоцій [46, с. 278].

Українці кажуть *холодна жаба сидить під серцем* про того, хто перебуває в страху, у напрузі від очікування неприємного. Вадим Собко в повісті «Справа прокурора Малахова» змалював знервованій настрій інженера Іванова, що боїться понести покарання за витрачені півмільйона карбованців на невдалий дослід: *Навіть самі слова — прокурор, тюрма, слідчий — все життя викликали в усьому моєму єстві дріж і страх. А тепер у мене якась холодна жаба сидить під серцем...* [46, с. 288].

Алогічну фразеологічну одиницю *аж іскорки в очах замиготіли* застосовують відносно того, хто з радістю, привітно дивиться. Цей фразеологізм використав у романі «Повія» Панас Мирний, щоб показати захоплення Христі власним виглядом, приємність від зачіски, яка додала їй охайності: *Мар'я кинулась у горниці за дзеркалом. — Дивися! — сказала, підносячи, Марина присвітила. У Христі аж іскорки в очах замиготіли* [46, с. 351].

Зовсім протилежний за настроєм до попереднього фразеологізму із лексемою *іскри* – *іскри з очей крешуть*, що означає сильний гнів у когось. Григорій Тютюнник писав: *Іде Гаврило вулицею поміж тинами — голова то визирне, то заховається; собаки брешуть, аж з очей іскри сиплються* [46, с. 351].

Абсурдною фразеологічною одиницею *з каменем на душі (у грудях)* описують поганий, пригнічений настрій. Художньо використав цей стійкий вислів Олесь Гончар у романі «Циклон»: *З каменем на душі працює (Прися) на курятнику, день у день вичищає гній...* [46, с. 362]. Письменник описав журливий, нерадісний настрій дівчини, яка сумує за рідною землею, батьком і Шамілем.

Емоцію здивування, неймовірного захоплення передає фразеологічне словосполучення *чудеса в решеті*. Василь Минко писав: **Чудеса в решеті!** *Аж незручно якось, сплутав... Думав, що артистка, а насправді.. — Що насправді, тату?— поцікавився ніби між іншим син. — Інженерка по водних справах* [46, с. 958].

Алогічні абсурдні фразеологізми утворюються, якщо є умисно неможлива, свідомо нелогічна дія, спрямована на об'єкт, через яку подано характерну емоцію. *Вергати громи* означає відчувати гнів до чогось чи когось, надзвичайно сердитися. Юрій Смолич по-своєму обробляв фразу: *Командуючий окупаційною армією мав підстави рвати й метати, мав причини вергати громи* [46, с. 73].

«Фразеологічний словник української мови» так пояснює стійкий вислів *вішати носа на квінту* – бути зневіреним, зажуреним, перебувати в стані відчаю. Юрій Смолич використовував в індивідуальному художньому мовленні цю фразеологічну одиницю, щоб передати емоції суму та похмурого, жалюгідного настою: *Успіхи китайської Народної визвольної армії були такі величезні, що американські реакціонери повісили ніс на квінту* [46, с. 134].

У мовному вжитку українців викликана веселість, що супроводжується бурхливим сміхом, передається висловом *вмирати зо сміху*. Гнат Хоткевич вміло використав цей фразеологізм у повісті «Камінна душа», щоб розповісти читачеві, як жінка, до якої залицяється багато невдах-прихильників, уміє дати їм відсіч, під час цього веселить своє оточення: *Оповідала (Олена) таку подробицю з його життя, що всі помирили зо сміху* [46, с. 139].

Абсурдне стійке словосполучення *дивитися зашморгом* має значення сердитися, яскраво виражаючи незадоволення. В «Енеїді» Іван Котляревський описує злість і досаду персонажа, який змушений втікати з військом, адже троянці перемагають: *Як вість така прийшла до Турна, То так мерзенно іскрививсь, Що твар зробилась нечепурна, І косо, зашморгом дививсь* [46, с. 236].

Тілесним абсурдним фразеологізмом з негативною емоцією *жертви очима* описують недобрый погляд, який показує злість до когось. Його художньо оформив Олександр Довженко: *Комісар не зводив з Уляни водяних очей, Грабовський шепотів на вухо йому переклад і так само жер її очима* [46, с. 291].

Фразеологічна одиниця *квасити губи*, що передає емоції надмірного смутку, прикрасі через які з'являються сльози, використана Миколою Костомаровим у драмі «Переяславська ніч» для того, щоб висвітлити думку Чужестранця, який проти такого невтішного, сумного Опанасового настрою, через те, що його матір за наказом старости забрали жовніри: *Жінкам да дітям можна квасить губи, А не такому гайдуку, як ти. Чи таки сльози помогтимумь лиху? Чи вернуть тобі матір?* [46, с. 367].

Хвилювання, занепокоєння та переживання репрезентовано фразеологічною одиницею *на серці кипить*. Панас Мирний писав: *Я умію більше мовчати, у собі гнітити, ніж розказувати перед людьми. Що їм до того, — що на моїм серці кипить?* [46, с. 373].

Українці жартівливо говорять *лізти у пляшку*, коли хтось без причини сердиться. У лірико-філософському романі-реквіємі «Прапорносії» Олеся Гонча вжито цей фразеологізм: *І ось тепер він має поступитися першістю. Це було кривдно, проте Сагайда не дав розгулятися своєму самолюбству. ...Зрештою, сам собі винен, і нічого тепер лізти в пляшку* [46, с. 439]. Автор його застосував, щоб підкреслити розсудливий і справедливий характер персонажа, який не буде без належного на те мотиву гніватися.

Фразеологічну одиницю *точити язика* використовують, коли хтось весело висловлюється, маючи гарний настрій. Олесь Гончар у романі «Собор» описував розваги персонажа, який вів жартівливі розмови: *Ромця точив язика на дотехах* [46, с. 893]

Багато абсурдних фразеологізмів, які передають емоційний стан людини, містять у собі нереальну дію суб'єкта, яку той логічно виконати не може. Сюди належить *брови полізли на лоба* – хтось здивований під враженням від чогось

або когось. Євген Гуцало писав: *Брови у неї повільнополізли на лоба. Вона, Марія, була справді-таки гарна...* [46, с. 59].

Ліна Костенко в історичному романі «Маруся Чурай» використала фразему *вуха в'януть*, яка репрезентує невдоволення сказаним, неприємні відчуття від почутого, щоб передати обурення жінки на слова Пушкаря, який говорив, що то Гриць занепастив дівчину: *Тоді вдова Бобренчиха озвалась: — Та вуха ж в'януть на таку олжу! Вона сама Грицькові нав'язалась* [46, с. 162].

Коли прикро через щось або тривожно, неспокійно, вживають абсурдний фразеологізм *гадюка ссе коло серця* [46, с. 167].

Фразеологічною одиницею *лиха година носить (розносить)* часто виражають власне незадоволення через те, що хтось небажаний завітав або через довгу відсутність, запізнення когось, або через те, що хтось блукає десь. У романі «Повія» Панаса Мирного вжито цей фразеологізм, щоб описати хвилювання та обурення матері, що Федір, через наказ батька Грицька піти до Пріськи, невідомо де волочився, що аж вовки його перелякали: *Так, так... Де ж уночі розносила його лиха година?..— плакалась Хівря* [46, с. 177].

Абсурдний стійкий вислів *думка б'ється в голові* означає напруження та тривогу, що викликані думками. Євген Гуцало в самобутньому стилі мовлення теж використав цю фразеологічну словосполуку: *Тільки спробує лизнути мене (пес) в лице, — билась тому думка в голові, — то я його вгрію кулаком межи вуха, а там хай буде, що буде...* [46, с. 271].

Емоцію страху, сильного переляку пояснюють фразеологізми *душа в п'яти тікає, душа так і покотилася*. Володимир Гжицький писав: *На кожній вибоїні, коли віз бувало перехиляється... вся душа тікає в п'яти і він часом аж спитніє зі страху* [46, с. 278]. У повісті «Щира любов» Григорій Квітка-Основ'яненко за допомогою стійкого словосполучення передав панічний страх персонажа: *Як здумав (Олексій), що без нього тут совершилося, так у нього душа так і покотилася, і не зна, на яку ступити...* [46, с. 280].

Коли щось не подобається, виникає почуття відрази, емоція стриманого незадоволення, то висловлюються так: *душа сохне*. У своїй творчості цей

алогічний абсурдний фразеологізм використовував Олександр Левада: *(Лінда): Слухай, Вацеку.. Ти мені подобаєшся.. Але не говори зі мною про науку і вчених. У мене сохне душа, коли я чую про атоми чи про ту твою протоплазму* [46, с. 280].

Добрий, радісний настрій виражають фразеологічним словосполученням *серце співає*. Дмитро Ткач цією фразеологічною одиницею описує піднесений настрій: *Серце старого гірника співало, солодко щеміло від радісного передчуття* [46, с. 280].

Фразеологізмом *зуби дзвонять* репрезентують напружений емоційний стан, тобто переживання через когось або щось. Його застосував Іван Франко в оповіданні «На лоні природи», щоб відтворити нервові потрясіння, стан шоку Едмунда, який нещадно вбив рибину, через яку ледь не втопився: *Його лице було бліде, зуби дзвонили, мов у лихорадці* [46, с. 347].

Правда очі коле – це стійкий вислів, що означає розпачливий стан від того, що неприємно визнавати дійсний факт того, що було справді. У романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» у розділі «Новий вік» читаємо влучно підібрану фразеологічну одиницю: *Шакун на лайку мовчав як у рот йому води наливо. Гірка правда, мабуть, дуже колола йому очі* [46, с. 686]. Цим стійким висловом письменник передавав безпорадний стан персонажа, відчуття прикрості, що він дійсно живе за рахунок сестри та зятя.

Абсурдну фразеологічну одиницю *киплять сльози в очах* використовують, коли хтось майже плаче, перебуває в стані розпачу. Роман «Вир» Григорія Тютюнника містить цей фразеологізм. Ним письменник передав емоції суму та жалю лікарки, яка від огляду молодих хлопців, що йшли на війну, була під сильним зворушенням. Розмова з одним із парубків – Денисом, викликала в дівчини тужливий стан: *Закричала вона, стиснувши руки в кулачки і кусаючи губи. В очах її кипіли сльози* [46, с. 831].

У фразеологічну одиницю *сором їсть очі* закладено значення негативного почуття сорому, викликаного терзанням совісті. Іван Карпенко-Карий у психологічну повість «Безталанна» увів цей стійкий вислів, щоб показати

читачеві, що Гната охоплює стид, через те, що він зраджує дружині, персонаж пригнічений: *Одну хвилину мені жаль Софії і сором їсть очі, а другу... другу — вся душа, всі думки у Варки!* [46, с. 844].

Утворення абсурдних фразеологізмів можливе, коли відбувається об'єднання двох непоєднуваних, несумісних об'єктів, які виражені іменником, прикметником і дієприкметником із сполучником *як*. Фразема *як з гуски вода* означає хто-небудь беземоційний, байдужий до всього. Олесь Гончар писав: *Скільки не критикують того начальника робпостачу, а з нього мов з гуски вода, — каже Васирина* [46, с. 141].

Абсурдну фразеологічну одиницю *як гора з плечей звалилася* застосовують, коли полегшився напружений, тяжкий душевний стан. Її використовував Панас Мирний у своєму індивідуальному стилі, щоб увиразнити емоційний спокій: *(Химка): Яка я після вашої розмови стала весела, — наче гора з плечей звалилася!* [46, с. 188].

Фразеологізм *як диня на мороз*, який поєднують зі словами *кріпитися, держатися* означає цілковиту моральну та фізичну виснаженість, що супроводжується безнадією, відчаєм. Українське прислів'я передає настрій розпачу, що є результатом великих зусиль втриматися, без сподівання на щось: *Кріпитися, як диня на морозі* [46, с. 238].

Отже, алогічні абсурдні фраземи – це фразеологізми, що суперечать логіці. В українській фразеології їх налічується велика кількість на позначення людських позитивних та негативних емоцій.

3.2. Ірреальні та квазіреальні фразеологізми емотивного характеру

Серед алогічних фразеологізмів ірреальні стійкі словосполучення становлять чисельну кількість.

Ірреальні фразеологізми – це фразеологічні одиниці, компоненти зовнішньої форми яких логічно можуть поєднуватися, проте в цілому справжнє значення такого сполучення спричинить алогічність, нереальність.

Направлення дії на об'єкт логікою виправдане, проте реально неправдиве. Сюди відносять: *видавлювати сльозу* – доводити опонента до плачу, торкаючи його почуття. Персонаж книги Панаса Мирного «У черницях» Кнур звертався до діда з проханням заспівати такої пісні, щоб емоційно зрушити душу, викликати сльози, для цього використав цей фразеологізм: *Такої співай... важкої... щоб, як камінь, давила на серце. Може, хоч сльози видавить!* [46, с. 85].

Ще одна фразема з лексемою *сльоза* – *виплювати сльози* означає гірко, невтішно плакати, страждаючи. Творчість відомого українського письменника Тараса Шевченка багата на стійкі словосполучення. Наприклад, у «Катерині» функціонує вищезгаданий фразеологізм, щоб полегшити душевні муки дівчини через плач: *Вилле (сиротина) сльози на могилу — Серденько спочине* [46, с. 93].

Фразеологізм *виставляти роги* передає емоцію злості, яка виражена в дії наміреного показування своєї неприязні до того, кого зустрічають. Його застосовує Іван Кочерга в цитаті: *[Мелешко:] А квартира то вже й зовсім не та – одразу роги виставила. Тут чийсь чужі речі* [46, с. 106].

Фразеологічним висловом *віддати серце* описують почуття справжньої, чистої, щирої любові до когось. Цю фразему використовували Михайло Коцюбинський, даючи характеристику постаті Івана Франка в однойменному критичному творі: *Наскрізь гуманний, чоловічний — Франко оддає своє серце і всі свої симпатії тим, хто «в поті чола» добуває хліб не тільки собі, але й другим, тим, що самі не роблять*, Олесь Гончар у «Твоя зоря» обирає цей вислів, описуючи обранця дівчини Наді: *Ні, просто іншим уявлявся нам той, кому б випало щастя постукати в Надьчине вікно й кому вона віддала б своє серце* [46, с. 118].

Позитивну конотацію має фразеологізм *дати крила*, що означає душевно когось бадьорити, викликаючи в нього натхнення, гарні емоції від себе та своїх можливостей. [46, с. 207].

Тарас Шевченко застосовує в поезії «Москалева криниця» фразеологізм *залити за шкуру сала*: *А вдові убогій, Мабуть, не до його, Бо залили за шкуру*

сала, Трохи не пропала, який репрезентує душевний біль, що переживає особа, якій дошкуляють [46, с. 310].

Фразеологічна одиниця *заморожувати кров у жилах* означає навіювати на когось почуття жаху й знаходиться в поезії Лесі Українки «Люди бояться в вночі кладовища»: *Мертва душа гляне в очі марою, в жилах мені заморозить всю кров* [46, с. 313].

Фразеологізм *лізти на стінку* має два значення: перше передає неспокійний душевний стан, збудження, яке породжене надмірним бажанням чогось досягти, а друге – відчуття шаленості, неврівноваженості, яка супроводжується божевільними емоціями. Григорій Квітка-Основ'яненко в п'єсі «Сватання на Гончарівці» використав фразему першої семантики: *Так і я не хотіла за свого Прокопа, на стіну лізла; а далі — й нічогісінько*. А в повісті «Маруся» автор уводить цей фразеологізм у контекст так, що той набирає іншого значення: *Глядіте лишень, сватушки-паннушки, чи не напоїли ви нас таким, що, може, й на стіни поліземо?* [46, с. 439].

Таку емоцію, як відчай, репрезентує фразема *дертися на стіну*, що означає бути душевно й фізично збудженим, занепокоєним, відчувати стан розпуки. Він функціонує в сатирично-фантастичній повісті «Конотопська відьма» Григорія Квітки-Основ'яненка, де автор намагався передати зачарований почуттєвий стан панночки: *Так урагова конотопська відьма наробила, що бідна дівчина аж на стіну дереться та пробі бажса пана сотника Уласовича Забрьюху* [46, с. 233].

Соматичний фразеологізм *надувати губи* відтворює сердитий вигляд обличчя, емоція гніву та образи, незадоволення, що передається мімікою. Його використовував у повісті-хроніці «Старосвітські батюшки та матушки» Іван Нечуй-Левицький для увиразнення невдоволеного вигляду жінки: *Всі стояли поважно, з молитовними очима; тільки Олеся скоса поглядала на Шмида й надула губи: їй страх як не подобався той старець та проста кума...* [46, с. 523].

Найвищий вияв незадоволення відносно когось представлений фразеологічною одиницею *накрити мокрим рядном* у творі «Микола Джеря» Івана Нечуя-Левицького: *Мокрина знову пізно вернулась додому, батько знов накрив її мокрим рядном* [46, с. 527].

Фразема *наковтатися сліз* має семантику, перебуваючи в стані глибокого суму, страждання, гірко лити сльози. Вона функціонує в романі «Таврія» Олеся Гончара: *Сама Яресьчиха сліз наковталася вволю на доччиному весіллі – пекуче воно було: замість справжнього батька порядкував за столом одnodенний батько, званий, весільний...* [46, с. 527].

Фразеологічна одиниця *наламати хвоста* означає сварити, картати когось, маючи неприязнь, відчуття незадоволення. У романі Григорія Тютюнника «Вир» функціонує цей стійкий вислів у репліці головного персонажа, який застерігає свого друга від імовірного словесного покарання: *Тимко, журливо посміхаючись, з любов'ю дивився на свого веселого товариша, підганяв його незлостиво:— Давай, давай, а то прийде дядько Прокіп, він нам за таку оранку наламає хвоста* [46, с. 528].

Негативні емоційні стани, породжені фізичними навантаженнями, можна передати фразеомою *обливатися кров'ю*, яка вербально передає почуття втоми та муки, викликаних тяжкою роботою. Яків Щоголів у поезії зобразив тяжку долю людини, яка мусить важко працювати, відповідно ж мати через це пригнічений настрій: *Бачив я,.. Як сірома попідтинню Згорблена тулялась; Над роботою за скибку Кров'ю обливалась* [46, с. 570].

Емоція індиферентності репрезентована в українському фразеологічному фонді стійким словосполученням *обростати жиром*, значення якого — це ставати апатичним, не спроможним до почуттів, не виявляти зацікавлення навколишнім. Панас Мирний у оповіданні «Морозенко» послуговується цим фразеологізмом для характеристики панської горничної Катрі, що вирвалася на волю: *«Сказано: своя кістка, своя кров! Не обросте вона жиром у розкошах — до свого рідно обізветься!* [46, с. 574].

Сильне зніяковіння українці словесно демонструють за допомогою фраземи *пекти руку*, що має значення зрушити докори сумління, викликати переживання, сором. Такий стійкий вислів використала Леся Українка в поезії «Голосні струни»: *Жебраний хліб, кажуть, руку пече, але жебране слово кохання – душу морозить* [46, с. 611].

Ще один яскравий фразеологізм *переганяти на гречку* доповнює емотивну сферу. Він означає настирливо, у незадоволеному настрої, сварячись, змушувати когось робити потрібне. Гарно передає семантику цього вислову Панас Мирний у творі «Лихо давнє і сьогочаснє»: *Перешиває Олексій Іванович дівчат — на гречку, як кажуть, переганяє* [46, с. 615]. Письменник описував гнівний настрій пана після розмови з Мариною, яка просила не чіпати її, бо уже про неї говорять, що вона з кумом прижартовує.

Негативні емоції руйнують моральність і культуру особи, часом навіть підштовхують на гріх, який полягає в тілесній кривді когось. В українській фразеології існує відповідна фразеологічна одиниця на позначення такого явища. Це *перегризати горло*, тобто в стані дратівливості та нестямної люті завдавати моральної та фізичної шкоди комусь. Зінаїда Тулуб у історичному романі «Людолови» передала розмовою Лейзера до діда Омелька ті часи, коли не брали у майстри русинів, дезунітів, не було роботи для людей і ті були готові кривдити інших аби вижити: *Ой, що тепер роблять люди... Горло один одному перегризають за шматок хліба...* [46, с. 615].

Глибокий жаль репрезентує в українській мові фразема *посипати попелом голову*, семантика якої – перебувати в стані туги, безнадії. Цей фразеологізм прочитуємо в повісті-казці «Мандрівники» письменника Петра Козланюка у розділі «Бажані посланці»: *Не казав я вам, що немає чого попелом голови присипати?.. Не говорив, що справа не загине на Затишній?* [46, с. 680]. Письменник у слова Жука вклав цей стійкий вислів, щоб звернутися до гриба Капелюшника і печериці Рябенької, які журилися, бо їх влада вигнала із Затишної поляни, а натовп побив.

Приємні враження, передані фразеологічною одиницею *пропікати до серця*, що означає проїняти чийсь почуття, відчував головний персонаж поезії Максима Рильського «Лист до загубленої адресатки: *І вогких уст сердите надування, І усміх, що до серця пропікав, І досить легкодумне розставання* [46, с. 710].

Фразеологізм *рвати кишки із сміху* використовують для опису емоційного стану веселоців, які включають у себе нестримний сміх. Цей стійкий вислів використовував Юрій Яновський: *Ох, комік цей Цюпа, просто кишки можна порвати* [46, с. 733].

Негативні емоції передає фразема *різати око*, що означає збентежити, викликати тривожний та нервовий стан. Твір Григорія Тютюнника «Вир» насичений фразеологізмами, серед яких можна знайти й вищезгадану фразеологічну одиницю в діалозі між батьком та сином Оксеном, який насправді підтримував вибір старого чоловіка, але той не вірив у це й відповів грубо: *А тобі різже око, що я чужу людину в хату прийняв?* [46, с. 737].

Ще один ірреальний фразеологізм на позначення людських емоцій – це *снігом сипле за шкуру*, що означає почуття страху, тривоги, які проявляються фізично через відчуття холоду. Український етнографіст, письменник Матвій Номис у збірці «Страх» пише прислів'я та приказки, використовуючи цю фразеологічну одиницю: *Так аж снігом сипле за шкуру* [46, с. 806].

Гнітючий внутрішній стан у мовленні українці передають стійким висловом *сипати солі на рану*, що має семантику змушувати когось знову переживати душевний біль, згадуючи неприємне, таким чином пригнічувати настрої. Юрій Яновський послуговувався цим фразеологізмом в індивідуальному стилі так: *От лихо. Старий заледве оклигав після втрати доньки, а ти йому сиплеш солі на рану* [46, с. 806].

Позитивні емоції, закладені в значенні фразеологічної одиниці *торгувати витрішками*, тобто приязно, із кокетством дивитися на когось, перебуваючи в грайливому, радісному настрої. В українській літературі знаходимо цей вислів із протилежним тлумаченням у Юрія Шовкопляса, який дає характеристику

власним персонажам: *Не мальовані вони красуні, не модниці, не вертихвістки, зубів не продають, витрішками не торгують* [46, с. 891].

Під впливом сумних емоцій говорять *хоч у кулак труби*. Ця стійка сполука означає перебувати в стані відчаю через злидні, голод та нестатки. Персонаж Юрія Збанацького відчуває повну безвихідь й передає словесно це фраземою: *Ще добре, що хоч корівчини якої немає (бо забрали б), а то — хоч у кулак труби* [46, с. 900].

Українська фразеологія містить велику кількість фразеологізмів на позначення різних емоцій людини, один із них, наприклад, *шукати кістки в молоці* передає вередливий, прискіпливий настрій. Таку фразеологічну одиницю вживає Ірина Вільде характеризуючи власного персонажа, якому були притаманні примхи: *Скільки разів було так, що Владко вередував, шукав кістки в молоці, як говорилося, але як тільки з'являлася панна Шонька, дитина ставала наче зовсім іншою* [46, с. 969].

До ірреальних фразеологізмів належать такі стійкі сполуки, коли об'єктові теоретично притаманна дія, але прояв її насправді неможливий, безглуздий. Прикладом є фразеологізм *аж вага з грудей спала*, семантика якого – відчуття спокою, душевної рівноваги. Михайло Коцюбинський у «Листах з Житомира» до своєї дружини Віри Устимівни використав вдало цю фразеологічну одиницю, вказавши завдяки цьому на душевний стан полегшення: *Серце моє, я так втішився, коли дістав від тебе листа, аж легше дихати мені, аж вага з грудей спала* [46, с. 65].

Ще один ірреальний фразеологізм *вожжчина під хвіст попала* з алогічною дією суб'єкта входить до емотивної сфери, вираженої стійкими словосполученнями. Він тлумачиться як вияв несталого душевного стану. Андрій Головка у творі «Артем Гармаш» користується цією фразеологічною одиницею, передаючи слова Мусія про суперечку, у яку потрапив Гмиря: *Скоїлось те, що в пляшку поліз чоловік. І сказати б... так ні, статечний, розумний чоловік, а так наче вожжчина йому під хвіст попала* [46, с. 143].

Емоція неспокою передана фразеологізмом *голова туманіє*, що означає неможливість адекватно сприймати навколишнє середовище через велике хвилювання, фізичний біль, утому. Цю фразему використав у романі «Сеспель» Юрій Збанацький, зображуючи стан персонажа: *Все повільніше й повільніше спливають на пам'ять цифри, голова туманиться, тіло м'якне, очі злипаються, подих стає повільнішим, глибишим* [46, с. 183].

Фразеологічна одиниця *зуби скриплять* передає почуття того, у кого вирують емоції агресії, злості, гніву, ненависті. Прикладом використання цієї стійкої словосполуки може слугувати комедія Марка Кропивницького «Чмир «Чумазий»», де Варка відкликається про Конашиху: *Оце ж у свахи Конашихи аж зуби скриптимуть від заздрості* [46, с. 348].

До емотивної сфери української мови, вираженої фразеологізмами, належить фразеологічна одиниця *як камінь ліг на душу*, що означає гнітючий, нестерпний настрій, викликаний переживаннями, стражданнями. Її застосував Петро Панч в романі «Гомоніла Україна», описуючи тяжкий душевний стан жінки: *Як виходила з хати. [Христя], спіткнулась на порозі, і з того часу як камінь ліг їй на душу* [46, с. 363].

Антонімічною попередньому стійкому вислові є *як камінь з душі звалився*, що має значення полегшення, заспокоєння. Сава Голованівський за допомогою цієї фразеологічної одиниці описав внутрішній стан легкості головного персонажа в романі «Тополя на тому березі»: *Шумаков коротко буркнув дякую і поклав трубку. Камінь звалився з душі* [46, с. 363].

Фразеологізмом на позначення емоцій є фразема *ростуть крила*, що відтворює відчуття піднесення, натхнення. У цьому словосполученні простежується символізм, адже лексема *крила* передає емоційний злет, ріст духу. Такий стійкий вислів застосовував відомий український письменник Пантелеймон Куліш у творі «Дівоче серце», описуючи стан закоханості Оленки до Ігната: *Вдруге ти на світ народилась, на широкий, ясний світ. Не ті в йому [ньому] смутки, не ті й радощі, що знала ти змалку. Вирастають у тебе щодня крила, більшають, ширшають, дужчають* [46, с. 397].

Фразеологічна сполука *серце мохом обростає* передає емоцію байдужості. Коли так говорять, то це означає, що хтось стає апатичним, знеохоченим. Цей фразеологізм використав Микола Зарудний у п'єсі «Антеї: Сини йдуть далі»: [Дмитро:] *Ви Ольгу не тримайте... Погляньте навколо, придивіться... Це страшно, коли **серце обростає мохом*** [46, с. 795].

Стійкий вислів *язик дубіє* передає нездатність говорити від надмірності позитивних чи негативних почуттів. У романі «Вир» Григорій Тютюнник вжив цю фразу, щоб зобразити емоції персонажа, коли той бачив невістку: *Вона була така гарна і така смілива, що в її присутності в Йоньки **дубів язик і не міг вимовити й слова*** [46, с. 976].

До ірреальних фразеологізмів також належать фразеологічні словосполучення, у яких дія, сполучена із властивою їй ознакою, нерациональна. Наприклад, фразеологізми *впиватися в серце* та *вхопити за (серце) душу* є схожими. Перший тлумачиться як завдавати нестерпних страждань, сильної шкоди, а останній — надзвичайно хвилювати. Фразу *впиватися в серце* використовує Панас Мирний у своєму романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», щоб написати про одну з яскравих негативних характеристик персонажа: *Спершу-таки боявся матері, а далі — звик уже й до бійки, хоч як вона глибоко іноді **в серце впивалася**, до живих печінок доходила...* [46, с. 148]. Інший же вислів знаходимо в оповіданні Івана Франка «Гриць і панич», де автор передає не черству душу візника, якого вразив вияв емоцій пана: *У старого пана, що сидів при столі, підперши руками сиву голову, бризнули з очей сльози, густі, грубі, як горох, і закапали на стіл. Візника **вхопили вони за серце*** [46, с. 165].

Ще один фразеологізм *гнітити серце (серденько)*, пов'язаний з емоційною сферою людини, означає створювати терпкий настрій, страдницькі відчуття. Його застосувала Леся Українка в поезії «То ти вже про те і не згадуєш, ні»: *Забула й кохання моє в одну мить? І тугу, що й досі **серденько гнітить?*** [46, с. 175].

Фразеологізм *держати камінь за пазухою* має значення таїти озлобленість на когось, відчуваючи ненависть, лють, мати намір заподіяти лихе, вражаючи помститися. Микола Гарновський у своєму романі «День починався неспокійно» послуговувався цією фразеологічною одиницею, щоб передати тяжкі почуття, які тривожать душу персонажа: *Настя вчора якось сказала, що раніше з тобою гуляла, от я й вирішив поговорити... Нащо камінь за пазухою тримати?* [46, с. 229].

Чуттєву оцінку об'єкта, частіше суб'єкта, можна передати за допомогою стійкої словосполуки *серце їсти*, що репрезентує емоцію суму, викликану карою, мукою себе, станом журби, хвилювання. Цю фразему використав Василь Кучер у романі «Трудна любов», де описав почуття дівчини, яка відчуває терзання совісті: *Я сама на себе гніваюсь... – Ото вже й не варт, – вихопилась Соломія. – Нащо собі серце їсти. Воно ще молоде...* [46, с. 358].

Фразеологізм *кинути в холод (дрож)* також пов'язаний з людськими емоціями й означає викликати в кого-небудь неспокій, неврівноваженість, тривогу, страх. Прикладом використання цієї фразеологічної одиниці може слугувати індивідуальний стиль Юрія Збанацького: *Глухе голосіння, що доходило, немов із могили, навіть мене, людину, яка побувала в самому пеклі, кинуло в дрож* [46, с. 369].

Ще одна фразема з лексемою *кинути*, а саме: *кинути вогнем (блискавиці)* передає вияв внутрішніх недобрих почуттів і означає люто дивитися на когось, показуючи сердитість, ненависть. Леся Українка використала цю фразеологічну одиницю у творі «Роберт Брюс, король шотландський», щоб зобразити агресивний настрій лицаря Роберта: *Едварду глянув він в лице, Мов кинув блискавицю, Здійняв і кинув ворогам Залізну рукавицю* [46, с. 369].

Наступний стійкий вислів *колоти очі* також розширює спектр емоцій, що передаються в українській мові за допомогою фразеологізмів. Активність функціонування цієї фразеологічної одиниці зумовлена релігійною полемікою. Вона означає в когось викликати роздратування, поганий настрій, дорікаючи йому, їй. Олесь Гончар у творі «Перекоп» показував переживання діда Гаркуші,

який думає, що люди будуть невдоволено дорікати за Наталку, яку він пожалів та забрав до себе. Це може викликати в нього проблеми, пов'язані із землею: *Хотілося стати, вивернути свої долоні всьому майданові напоказ — гляньте: в мозолях, порепані, чорні, як шкуртки! Наймичку тримає? Ще будуть нею очі йому колоти* [46, с. 387].

Фразеологічна одиниця *лежати на (душі) серці* означає хтось чи щось завдає переживань, турбот чи роздумів, пригнічує когось. У літературі її можна знайти в Пантелеймона Куліша в романі «Чорна рада», коли гетьман розповідав свою боязнь Шрамові щодо Кирила Тура: *От же я знаю, що в сього Кирила Тура щось на душі важке лежить* [46, с. 419].

Отже, емотивну сферу становлять не лише фразеологізми, які безпосередньо передають почуття особи, а й фраземи, які позначають чийсь дії, явища, події, які викликають ці емоції. Наприклад, *кряти серце* означає завдавати комусь душевного боління, страждання. Михайло Коцюбинський у творі «На віру» використовує цей стійкий вислів у словах старого Максима, який переймається сваркою Гната й Олександри: *От краще помиріться з Олександрою та живіть, як люди, у згоді! Не кряйте мого серця на старість, не вкорочуйте мого віку, бо він і так недовгий...* [46, с. 395].

Квазіреальними фразеологізмами називають рівнозначні словосполучення, що становлять основу фразеологізму, проте із загальним значенням одиниці не пов'язані. Скерована дія на об'єкт є логічною та можливою для виконання реально. Сюди належать: фразеологізм *битися об поли руками* репрезентує здивування, емоції розпачу та збентеження. Панас Мирний у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» використав цю сполуку, характеризуючи відчай персонажа Чіпки: *Міряє він хату — то вздовж, то впоперек, б'є об поли руками, ніби сам собі приговорює...* [46, с. 27].

Синонімічною до попереднього стійкого вислову є фразема *битися головою об стіни*, що означає бути надзвичайно збудженим, перейматися через когось чи щось, перебувати в стані безнадії [46, с. 27].

Фразеологічна одиниця *вивертати душу* означає бентежити, мучити когось, викликати почуття хвилювання, страждання. Михайло Коцюбинський в образку «Помстився» писав: *Тут тобі бенкет без перестанку.., а тут дівчина пригортає, душу вивертає своїми очима* [46, с. 81]. Автор передав у цій розповіді стан душевного неспокою колишнього діди́ча подільського. Лука Йванович мав кохану, що була служницею в його матері, вона зрушувала його серце своїм виглядом, любощами.

Синонімічним попередньому стійкому вислову є фразема *влязати в душу*, що означає хвилювати, неймовірно вражати когось, зачіпати почуття. Іван Нечуй-Левицький у повісті «Кайдашева сім'я» писав: *Його слова, підсолоджені горілкою та приправлені оселедцями так і влязали в їх [селян] душі* [46, с. 136–137]. Письменник цією фразеологічною одиницею передав приємне схвилювання давніх панщанників, що були зворушені словами хитрого жида Берка.

Фразеологізм *виймати душу (серце)* має семантику зворушувати, розчулювати когось, спричиняти хвилювання. Леся Українка у «Лісовій пісні» писала: *Мавко! Ти з мене душу виймеш* [46, с. 89]. Цим висловлюванням передані приємні почуття Лукаша, що був розніжений пестощами коханої.

Семантика фразеологічної одиниці *доходити/ дійти до серця (до душі)* викликати хвилювання, зворушення, зачіпати емоції. Панас Мирний її художньо втілив у своїй творчості: *Коли вода камінь пробиває, а то щоб живе слово не дійшло до душі, – обказав Петро* [46, с. 267].

Спричинений стан знервованості описують стійким висловом *довести до ручки*. Його вживав у своєму ідіостилі Василь Кучер: *Знають же добре, кляті, що по-їхньому ніколи не вийде, що буде так, як загальні збори постановили, а ..дт.. доводять бригадира до ручки* [46, с. 256–257].

Почуття журби, смутку, відчаю, зажури, безнадії передає фразема *вішати голову*. Її використовував Пантелеймон Куліш у «Чорній раді»: *Як же побачив [Шрам], що Сомка немає, то й голову повісив*. Письменник описав почуття

суму персонажа, який відчув душевну гіркоту через те, що Кирило Тур повернувся сам, а Сомко залишився в темниці [46, с. 134].

Емоція радості репрезентована стійкою сполукою *вibriкувати гонки*, яку увів Олександр Ільченко в роман «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця»: *Підстрибуючи, підскакуючи. — Хай **вibriкує** ваш хлопчик **гонки!*** [46, с. 81].

До цього типу алогічних фразеологізмів належить фразема *вивести на слизьке* – це неприємно на когось впливати, уводячи в некомфортний почуттєвий стан, викликати збентеження [46, с. 83].

У кіноповісті «Тарас Бульба» Олександр Довженко послуговувався вдалим фразеологізмом *пити гірку чашу*, щоб передати момент, коли персонаж, зазнає неприємностей, горя, яке змушує його переживати тяжкі муки, страждати: *Остапові першому довелося **випити** гірку **чашу*** [46, с. 97].

Українці часто вербально передають своє зневажливе ставлення до когось, коли хтось нудьгує чи тужить без причини, вживаючи квазіреальний фразеологізм *на місяць вити*. Григорій Тютюнник цитатою *Цілий день **на місяць вила** з нудьги. Тебе там шукала*, у романі «Вир» передав похмурий настрій Орисі, яка мучилася від спліну [46, с. 107].

Квазіреальний фразеологізм *завити вовком* передає людські емоції та означає переживати страждання, бути в стані відчаю. Іван Франко в оповіданні «В тюремнім шпиталі» увів у слова персонажа, від якого йде розповідь цю фразему, щоб підкреслити жах, муки, яких зазнає засуджена людина в некомфортних в'язничних умовах: *Але ті чотири роки, що місяць у казні та в кайданах, а місяць у казенці та на цегляних ребрах спати, — тут, діду, чоловік **вовком завивє*** [46, с. 300].

Тілесні фраземи, що пов'язані з нервовою системою людини, *бити по нервах, грати на нервах, лоскотати нерви, діяти на нерви* означають завдавати комусь неспокою, хвилювати, дратувати когось, турбувати, бентежити. Іван Нечуй-Левицький у повісті «Навіжена» писав: *Навіщо ото Маруся грає такі крикливі речі! Не люблю я такого бренькоту та гуркоту. **Б'ють** тобі **по***

нервах, наче колуном!. Автор передав пригнічений настрій Ломицького, що був неприємно вражений мелодією, яку грала жінка. Звуки музики були веселими, шумливими, але емоційне вигорання Дем'яна Антоновича не давало йому ними насолодитися, адже чиновник сумував через те, що служба погасила у ньому усе завзяття.

Олесь Гончар у творі «Твоя зброя» писав: *Він бачив, що їй хочеться щось утнути, подразнити свого благовірного, пограти йому на нервах* [46, с. 25, 195, 250, 449]. Письменник цим фразеологізмом хотів передати грайливу натуру Тамари, яка була для Дударевича його «хуліганкою». Жінка спричиняла хвилювання в чоловіка своїми несподіваними пустощами, але таке пустотливе збудження коханої йому подобалося, витівки він собі в душі пояснював її безкінечною рутинною дипломацькою роботою.

Отже, варто відзначити, що в українській мові функціонує невелика кількість квазіреальних фразеологізмів, які охоплюють емотивну сферу людини, передаючи антонімічні стани радості й суму, плачу та сміху, а також почуття туги, розчарування, хвилювання, душевного болю й муки.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши позитивні та негативні фразеологізми емотивної семантики, можемо зробити такі висновки.

Значний внесок у розвиток теоретичних проблем дослідження фразеологічних одиниць здійснили українські й зарубіжні мовознавці: М. Алефіренко, В. Мокієнко, В. Білоноженко, Л. Скрипник, В. Жуков, Г. Удовиченко, В. Ужченко, І. Гнатюк та багато інших.

У магістерській роботі проаналізовано теоретичні аспекти вивчення фразеологічних одиниць, категорію емотивності та її вербалізацію в мові, поняття алогічності в семантиці фразеологічних одиниць, спираючись на сучасні дослідження українських і зарубіжних мовознавців. Аналіз виявив, що фразеологічні одиниці належать до ментальних, активно досліджуваних мовних виразників історико-культурної свідомості народу, образних репрезентантів емоційного світу людини.

Емоції (почуття) як один із видів невербального спілкування людей об'єктивуються через сміх, сльози, а також за допомогою міміки, рухів, жестів. Тому тілесні фразеологізми почуттєвого характеру є цінним матеріалом для дослідження понять духовної культури українців.

Склад соматичних компонентів у межах фразеологічних одиниць на позначення емоцій представлений такими назви частин тіла людини: *серце*, що метафорично втілюється в образ «душа», *голова, очі, ніс, рот, губи, зуби, язик, плечі, ноги, печінка* та інші.

Аналіз виявив, що більша частина стійких висловів вербалізує негативні емоційні стани людини. Це передусім зумовлено багатотисячним вистражданим досвідом українського народу, який свій душевний біль виражав за допомогою метафоричних форм, що стали основою для утворення стійких словосполук – емотивних фразеологічних одиниць, зафіксованих у загальномовних словниках української мови.

Фразеологічні одиниці, що виражають сум, емоції страждання, хвилювання, душевний неспокій, досаду тощо, слугують зразками емоційного,

глибоко психологічного сприйняття світу українцями: *серце рветься на шматки (куски), очі туманяться слізьми, хоч лобом (головою) в стіну бийся та інші.*

Аналіз засвідчив, що українська фразеологія містить чималу кількість фразеологічних одиниць, які передають негативні звички окремих осіб, невірноваженість характерів людей, що можуть лихословити, проклинати, перебуваючи під впливом негативних емоцій обурення, незадоволення, агресії, гніву, злості, люті та ненависті. Незадоволення змістом чийхось розмов вербально виражають лихими побажаннями, де ключовою є лексема *язик*: *хай (нехай) язик відсохне (усохне), хай (нехай) язик у роті руба (колом, кілком) стане.*

Здійснений аналіз семантики фразеологічних одиниць, що позначають емоції та почуттєві стани людини, показав, що українська фразеологія містить невелику кількість стійких виразів на позначення позитивних емоцій радості, щастя, задоволення, піднесення, блаженства, втіхи. Ці почуття вербально виражаються здебільшого групою соматичних фразеологізмів, основними компонентами яких є лексеми назв людських органів: *голова, очі, рот, губи, зуби, серце, живіт, плечі.*

Кількісний аналіз виявив, що найбільше тілесних фразеологізмів емотивного характеру із лексемою *серце*. Вона вказує на серйозність сприйняття людиною навколишнього світу, на силу її емоційного переживання позитивних чи негативних емоцій: *гнітити серце (серденько), серце їсти, кряться серце, веселити (розвеселити) серце, заграло серце, порадувати серце.*

Фрагментарно розглянуто особливості функціонування емотивних фразеологічних одиниць у художніх текстах, що слугують базою (фактичним матеріалом) для статей фразеологічних словників української мови. Аналіз виявив, що досліджувані емотивні одиниці можуть змінювати свою форму, однак не змінюючи при цьому семантику. Це дає можливість визначити місце емотивних фразеологічних одиниць у фразеологічній системі мови та особливості їх функціонування у художніх просторах (текстах) української

літератури. Семантичні групи емотивних фразеологічних одиниць у художніх текстах використані для вираження поведінки людей, складних ситуацій, внутрішнього почуттєвого стану, емоційної оцінки, авторського та персонажного ставлення до осіб, предметів довкілля, явищ, подій, процесів, дій та ін. У художньому стилі емотивні фразеологічні одиниці виконують насамперед емоційно-оцінну, експресивну функцію, репрезентуючи внутрішні якості та внутрішні емоційні стани персонажів (частіше – хвилювання, неспокій, сум, страх, рідше – радість, блаженство, утіху).

Неабиякий інтерес викликає здійснене ще одне дослідження емотивних фразеологізмів, що репрезентують людські емоції. У роботі вперше виокремлено й розглянуто групу алогічних фразеологічних одиниць емотивної семантики, репрезентованих підгрупами: абсурдні, квазіреальні, ірреальні. Перші фраземи цілковито суперечать логіці: *на горі блаженства, вибивати зубами чечітку, холодна жаба сидить під серцем*; другі мають у своєму складі еквівалентне словосполучення, виправдане логікою, але не пов'язане із значенням фразеологізму: *на місяць вити, битися об поли руками, вивести на слизьке*; у третій поєднання компонентів стійкого словосполучення логікою виправдане у зовнішній формі, проте дослівне пояснення такого поєднання є алогічним: *дати крила, добиратися до самих печінок, лізти на стінку*. Отже, семантичні моделі емотивних фразеологізмів відрізняються ступенем логічної вмотивованості між власне формою фразеологізму та його загальним значенням.

Дослідження емотивних фразеологізмів свідчить про тісний зв'язок мови з історією, культурою, звичаями, традиціями українського народу, почуттєвою сферою людини. Фразеологічні одиниці належать до активного фонду мови, вони становлять вагомий частину в мовленні українців, вербалізуючи свої емоції та душевні стани.

Перспектива дослідження полягає в доцільності комплексного порівняльного аналізу фразеологізмів із різним семантичним вираженням емоційного світу людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Г. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості її формування. *Мовознавство*. 1987. № 1. С. 43–46.
2. Авксентьев Л. Г. Фразеологічна одиниця як предмет фразеології та її основні ознаки. *Мовознавство*. 1979. №5. С. 13–17.
3. Алефиренко Н. Ф. Проблемы фразеологического значения и смысла. Астрахань : Изд-во Астраханского гос. педагогического ун-та, 2000. 220 с.
4. Аксамітов А. С. Беларуская фразеалогія. Мінск : Вышэйшая школа, 1978. 224 с.
5. Артеменко Г. Алогічність фразеологізму і мовна гра: співвідношення понять. Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія Філологія. Соціальні комунікації. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2012. Т. 25 (64), № 2 (1). С. 280 – 285. URL: <https://cyberleninka.ru> (дата звернення: 15.11.20).
6. Артеменко Г. Особливості фіксації логічного пізнання фразеологічними варіантами. *Лексикографічний бюлетень* : зб. наук. пр. Київ : Ін-т української мови НАН України, 2011. Вип. 20. С. 39–45. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/73194> (дата звернення: 20.11.20).
7. Артеменко Г. С. Структурно-семантичне моделювання алогічних фразеологізмів (дієслівні моделі). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. Вип. 7. С. 5–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2014_7_3 (дата звернення: 13.11.20).
8. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології. Львів : Наукова думка, 1980. 263 с.
9. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наук. думка, 1989. 154 с.

10. Бойко Н. І. Вербалізація світу емоцій в українській мові: семантичний аспект. *Українське мовознавство* : 2009. Вип. 39. С. 26 – 34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Um_2009_39_6 (дата звернення: 26.10.20).
11. Бойко Н. І. Паралінгвальні фразеологізми в мовотворчості М. Коцюбинського. *Література та культура Полісся*. Серія Філологічні науки : зб. наук. праць. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Вип. 78. С. 110–116.
12. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997, 576 с.
13. Буянова Л. Ю., Коваленко Е. Г. Русский фразеологизм как ментально-когнитивное средство языковой концептуализации сферы моральных качеств личности : монография. 2-е изд., стереотип. Москва : ФЛИНТА : Наука, 2012. 184 с.
14. Вайнтрауб Р. М. О соматических фразеологизмах в русском языке. Лексические единицы русского языка и их изучение: автореф. дис. на соис. учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Ташк. гос. пед. ин-т. Ташкент, 1980. С. 51–55.
15. Вакк Ф. О соматических фразеологизмах эстонского языка. *Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей*. Баку, 1968. С. 152–155.
16. Волкова Н. Н. Распространение компонентного состава фразеологизмов, обозначающих эмоции. *Начало пути* : сборник научных работ молодых учёных и аспирантов филологического факультета ВГУ.. Языкознание. Воронеж, 2004. Вып. 2. 173 с.
17. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры. Москва : Прогресс, 1985. 452 с.
18. Давиденко В., Мельник С. Лінгвістичний аспект фразеологічних одиниць з компонентами соматизмами в англійській та українській мовах : наук. часоп. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8 Філологічні науки

(мовознавство і літературознавство), 2017. Вип. 8. С. 3–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_8_2017_8_3 (дата звертання 20.11.20).

19. Демський М. Українська фраземіка (дериваційна база, семантико-граматичні особливості) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук. Ужгород, 1994. 21с.

20. Дяков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи терміноведення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Вид. дім «KM Academia», 2000. 218 с.

21. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи: психолингвистическая интерпретация речевого воздействия. Ярославль : ЯрГУ, 1990. 81 с.

22. Иорданская Л. Н. Лингвистика частей тела. *Семиотика. Лингвистика. Поэтика* : К столетию со дня рождения А. А Реформаторского. Москва, 2004. С. 397.

23. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. Москва : ИРСС : КомКнига, 2005. 232 с.

24. Колясева Т. Ю. Эмоционально-оценочная лексика в текстовом пространстве Д. И. Стахеева : автореф. дис. на соис. учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Кемерово, 2008. 24 с.

25. Кульбацька М. В. Вербалізація емоцій на лексичному мовному рівні (за романом Тоні Моррісон «Улюблена»). URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf_13/doklad_13_5_16.pdf с.72–75. (дата звернення: 26.10.20).

26. Кунин А. В. Английская фразеология. Теоретический курс. Москва: Высшая школа, 1970. 344 с.

27. Луговая Н. В. Национально-культурные особенности фразеологических единиц сферы психоэмоционального состояния человека (на материале русского и французского языков) : автореф. дис. на соис. учен. степени канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Кубанский государственный университет. Краснодар, 2007. С. 20.

28. Моисеева С. А., Волошкина И. А. Семантический алогизм компонентов фразеологических единиц. *Фразеология и когнитивистика* : сб. докл. 2-й Междунар. науч. конф. : в 2 т. / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. Белгород : Изд-во БелГУ, 2010. Т. 2. С. 102–107.
29. Мягкова Е. Ю. Эмоциональная нагрузка слова и её проявление в материалах ассоциативного эксперимента. *Психолінгвістическіе ісследования в области лексики и фонетики*. Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1981. 160 с.
30. Назаров О. О причинах фразеобразовательной активности соматизмов в русском и туркменском языках. *Вопросы лексики и фразеологии*. Ашхабад, 1972. С. 29–33.
31. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы в двух томах. Т. 1. Москва : Художественная литература, 1989. С. 422.
32. Панцьо С. Культурологічна вагомість соматичної лексики (на матеріалі лемківської пісні) Стефанія Панцьо, Людмила Вакарюк. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / гол. ред. Н. Л. Іваницька. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер»», 2012. Вип. 16. С. 155–162.
33. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології : монографія. Київ, Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
34. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
35. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Київ. : «Око», 1996. 416 с.
36. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наук. думка, 1973. 280 с.
37. Сога Л. Особливості вживання фразеологічних виразів іноземної мови. *Психолінгвістика*: 2017. Вип. 21 (2). С. 109–118. URL: <http://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/download/61/48/> (дата звернення: 26.10.20).

38. Стрілець Н. Я. Структурні та функціонально-семантичні особливості соматичних фразем у романських мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.05 «Романські мови». Київ, 2003. 17 с.
39. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц. *Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности*. Москва : Наука, 1991. С. 36–66.
40. Телия В. Н. Что такое фразеология?. Москва, 1966. С. 213–238.
41. Тимчук О. Т. Семантико-стилістичне явище гри слів в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка. Київ, 2003. 21 с.
42. Тоненчук Т. В. Структурно-семантичний, ідеографічний та функційний аспекти соматичних фразеологізмів у сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2016. 20 с. URL: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu/chnu_news/March/Aref_Tonechuk.pdf. С. 1. (дата звернення: 10.10.20).
43. Українська мова: Енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк (заст. голови) та ін. 3-є вид., зі змінами і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2007. 856 с.
44. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. С. 494.
45. Усолкина А. В. Языковая игра как текстообразующий фактор : автореф. дис. на соис. учен. степени канд. филол. наук: 10.02.20 / Уральский государственный университет им. А. М. Горького. Екатеринбург, 2002. 20 с.
46. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / укл. : В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. С. 529–980.

47. Цикушева И. В. Феномен языковой игры как объект лингвистического исследования. *Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена*. СПб., № 12 (90) : *Общественные и гуманитарные науки (философия, история, социология, политология, культурология, искусствоведение, языкознание, литературоведение, экономика, право)*. 2009. С. 169–171.

48. Шаховский В. И. О лингвистике эмоций. *Язык и эмоции*: сб. науч. тр. / ВГПУ. Волгоград : Перемена, 1995. С. 450.

49. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Москва : ЛКИ, 2008. 208 с.

50. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1987. 188 с.